

ХРИСТО ХРИСТОВ
СЕЛСКИТЕ ВЪЛНЕНИЯ И
БУНТОВЕ 1899–1900

chitanka.info

1. ДЪЛБОКО В НАРОДНАТА ПАМЕТ

След бурните години на националнореволуционните борби и освобождението на България от турска власт, развитието на стопанския, политическия и културния живот на българския народ в освободените земи навлезе в ново русло. Премахната беше турската феодална система и беше разчистен пътят за създаване на ново, освободено от феодална експлоатация и гнет българско общество.

В първите години след Освобождението опиянението на народните маси от извоюваната победа беше необикновено голямо. Народът и най-вече селяните чувствуваха, че са стоварили от гърба си огромна тежест и за първи път след дълги векове на жестока експлоатация и гнет дишаха свободно. Те бяха окрилени от най-радостни чувства и надежди за по-добър живот и изпитваха безкрайна благодарност към своите братя освободители — русите и към дейците на българското националнореволуционно движение.

Наскоро след Освобождението обаче опиянението от извоюваната победа беше заместено от горчилката на нови страдания и несгоди. Освобождението на България разчисти пътя за развитието и утвърждаването на нова насилническа и експлоататорска система — капитализма, и това даде своите дълбоки отражения върху положението, битата и културата на селяните, които съставяха огромната част от населението.

За две десетилетия след Освобождението в България се извърши усилено натрупване на капитала и това доведе до образуването, от една страна, на капиталистическа буржоазия и, от друга, до превръщането на десетки и стотици хиляди дребни производители (занаятчии и селяни) в наемни работници и полупролетарии. И понеже това беше един закономерен и исторически неизбежен процес, закономерен и исторически необходимо беше възникването, заедно с образуването на българската работническа класа, на ново, класовореволуционно социалистическо движение, началото на което беше положено със

започването на социалистическата пропаганда и основаването на Българската социалдемократическа партия.

Развитието на капитализма правеше закономерно и исторически необходимо възникването в нашата страна на селско движение, като демократическо движение на селските производители против насилническата и грабителска политика на новообразуващата се буржоазия. За разлика от работническото социалистическо движение, селското движение възникваше и се развиваше стихийно. То беше израз на накупялото негодувание и протест на селските маси против насилническата и грабителска политика на буржоазията и на буржоазната държава, без предварително изяснена програма и задачи. Но то криеше в себе си голям заряд от борческа решителност и сила. Това се прояви особено по време на селските вълнения и бунтове през 1899–1900 год., които бяха първата крупна проява на създаващото се селско движение в страната.

Селските вълнения и бунтове през 1899–1900 год. се врязоха дълбоко в народната памет и оказаха трайно въздействие върху развитието на страната. Те бяха едно от най-големите събития в историята на България през първите две десетилетия след Освобождението и в него участваха стотици хиляди души. Селските вълнения и бунтове бяха първото самостоятелно и масово, макар и стихийно, движение на селяните против политиката на буржоазията, първата открита и масова, на места въоръжена съпротива против буржоазната власт.

Но не само и не главно масовостта на селските вълнения и бунтове определи тяхното място и роля в развитието на българския народ през следващите няколко десетилетия. Не тя ги запечата дълбоко в народната памет. Селските вълнения и бунтове през 1899–1900 год. бяха ново явление в политическата история на българския народ, разкриващо дълбоките противоречия, които се бяха създали в следосвобожденския период от развитието на България. Те бяха израз на тези противоречия и ожесточеността на борбата показва колко непримирими бяха интересите на селските маси с насилническата и грабителска политика на новообразуващата се буржоазия.

Когато правителството на Т. Иванчев или т.н. радославистки режим, за да сломи съпротивата на борещите се селски маси, прибегна до широки репресии и разстрели, цялата страна беше разтърсена от

възмущение и гняв. Буржоазната държава показва своя лик като оръдие за жестоко потушаване на справедливата селска борба. С това беше нанесен силен удар върху дребнобуржоазната илюзия за „общонародна“ и „справедлива“ държава, която илюзия беше възникнала в първите години след Освобождението. Вместо разбиране и справедливост, чрез полицията и войската буржоазната държава отговори на селските искания с куршуми. Тези куршуми, отправени срещу протестиращите селски маси във Варна, Хасково, с. Тръстеник, Русенско, с. Дуранкулак (Блатница), Балчишко, и на други места, оставиха своята кървава диря дълбоко в народната памет и се превърнаха в синоним на най-брутална жестокост.

Разбира се, селските маси и преди това бяха репресирани от държавната власт, особено през т.н. режим на Ст. Стамболов. Но тогава борбата се водеше не за защита на специфични селски интереси, а като борба между русофили и русофоби. Освен това тогава тя се водеше под знамето на една или друга буржоазна или дребнобуржоазна партия и това пречеше за отделянето на селското движение в самостоятелна демократическа струя.

Селските вълнения и бунтове през 1899–1900 год. избухнаха в отговор на въвеждането от правителството на Т. Иванчев на закона за натуралния десятък, който беше един реакционен и грабителски закон. Но това не беше единствената причина за тяхното избухване. Дълго преди това в селата се беше натрупвал запалителен материал, невидимо беше нараствало негодуванието на селяните против политиката на буржоазията и на буржоазната държава, която покровителствуваше грабителите на селския труд и сама ограбваше селяните чрез несправедливо и непрекъснато увеличение на данъчното бреме върху техния гръб.

Поради това, когато започна борбата против закона за натуралния десятък, селяните се оказаха предварително подготвени. Но те бяха подготвени само психически, а не идейно и организационно. Те нямаха, пък и не можеха да имат, поради различната си класова принадлежност, единна идеология и организация за борба. Затова вълненията и бунтовете избухнаха и се развиха стихийно и борбата беше загубена. Въпреки това обаче селските вълнения и бунтове изиграха изключително важна роля за политическото възпитание на широките селски маси. Те създадоха у

тях дух на непримиримост спрямо политиката на буржоазията, която беше насочена към потискане и ограбване на трудещите се в името на уж „общонационални“ задачи и интереси.

Вълненията и бунтовете на селяните през 1899–1900 година изиграха важна роля за засилване на движението за създаване на отделна земеделска организация, която по-късно се превърна в политическа партия — Български земеделски народен съюз. Чрез извършените масови насилия и жестокости над селяните по време на вълненията и бунтовете, още в зората на своето съзнаване, БЗНС получи добър политически урок от буржоазията. Това съдействува за укрепването на демократическите сили в неговите редове и за превръщането му в масова борческа организация, която изигра и продължава да играе важна роля в политическата история на България.

По време на селските вълнения и бунтове се създадоха първите допирни точки за взаимодействие между работническото социалистическо и селското демократическо движение в България. На много места в страната селяните издигнаха искания, изработени въз основа на минималната програма на Българската работническа социалдемократическа партия. Българските социалисти подкрепяха, а мнозина от тях и непосредствено участваха във вълненията и бунтовете. Така между работническото социалистическо и селското демократическо движение се създаде единодействие в борбата против реакционната и грабителска политика на буржоазията.

Разбира се, това единодействие беше далеч от създаването на работническо-селски съюз за борба против капиталистическото господство, както това стана след Първата световна империалистическа война. Пътят за изграждането на работническо-селски съюз беше дълъг и труден и условия за неговото образуване се създадоха едва след победата на Великата октомврийска социалистическа революция и преустройството на Българската комунистическа партия на болшевишки основи. Но въпреки това, сътрудничеството между социалистическото и селското движение по време на селските вълнения и бунтове, както и в антивоенното движение през годините на Първата световна империалистическа война, имаше голямо значение за осъзнаването на необходимостта от създаване на братски отношения между тях. Трудещите се селяни не можеха да забравят, че когато буржоазните партии ги изоставиха в

борбата им против насилническата и грабителска политика на радослависткия режим, Българската работническа социалдемократическа партия смело насърчаваше и подкрепяше тяхната борба.

Събитията, които се развиха в България през 1899–1900 год., намериха силен отзвук сред всички прогресивни и демократични сили в страната. Особено решително реагира против насилията и жестокостите на радославистката власт прогресивната българска интелигенция. Тя беше разтърсена от кървавите изстъпления на властта в балчишките села и заклейми народните убийци с печата на позора. „Новият Батак“ — така нарекоха клането на селяните от балчишките села прогресивните български журналисти. Редица български писатели и поети създадоха ценни художествени произведения, в които образно и с голяма сила разкриха героизма на масите по време на вълненията и бунтовете и жестокостите на властта. Народният писател и поет Ив. Вазов написа няколко разобличаващи радослависткия режим фейлетони, а Ст. Михайловски създаде „Пролог“ към „Книга за робите“ и поемата „Точиларят“.

Във връзка със събитията във Варна, Хасково и с. Тръстеник, Русенско, през май 1900 год. П. К. Яворов написа едно от най-хубавите си произведения — „Сизиф“, в което отрази борбата на селяните против десятъка. Сизиф е името на прокълнатия от боговете гигант, който непрекъснато изкачва по стръмен планински склон голяма скала. Той има огромна сила и кипи от негодувание и гняв, но не може да се освободи от проклятието на боговете. Но ще дойде ден, когато народът, олицетворен в образа на Сизиф, ще разтърси могъщи рамене и ще отмъсти на своите тирани.

След клането на селяните от балчишките села Яворов написа и други прекрасни произведения — „Край огнището“, „Бабина приказка“, „Недей ме пита, майко мила“ и „Чудак“, с които застана решително на страната на народа.

Кървавите изстъпления на властта и борбите на селските маси бяха художествено пресъздадени в повестта на А. Страшимиров „Кръстопът“. Ценни художествени произведения за положението и борбите на селяните създадоха също така Ц. Бакалов и Г. Кирков.

Всички тези произведения съдействуваха за запечатване дълбоко в народната памет на кървавите събития през пролетта на 1900 год. и

сочеха пътя на борбата за защита на народните интереси. „Новият Батак“ стана символ и знамение на борбата, насочена сега не против турските феодали и башибозуци, а против българските капиталисти, които бяха заели техните места на народни грабители и убийци.

2. СЕЛЯНИТЕ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Освобождението на България от турска власт беше голяма крачка напред по пътя на прогресивното развитие на българския народ. Осъществена беше вековната мечта на народа за политическа независимост. Едновременно с това беше извършен дълбок преврат в обществено-икономическите отношения, който засегна най-вече положението на селяните. Голяма част от селяните в Северна и Южна България още преди Освобождението владееха като самостоятелни производители значително количество обработваема земя и гори. Но те не бяха освободени от феодалната експлоатация на държавата и от гнета, насилията и грабежите на опорочената администрация и на цялата турска феодална класа. Друга по-малка част от селяните не притежаваха или притежаваха незначително количество земя и бяха принудени да арендуват чифлишка земя или да се наемат като ратаи в чифлиците и в по-големите селски стопанства.

Руско-турската война освободи селското стопанство от ограничителните рамки на господстващата феодална система. Селяните бяха освободени от феодална експлоатация и гнет и станаха свободни стокопроизводители. Земята на турските чифликчии беше завзета или закупена от тях. Започна масово изселване на турското население, което също така разпродаваше своите недвижими имоти. Така българските селяни, като се освободиха от феодалната експлоатация и гнет на чифликчиите и на турската държава, увеличиха фонда на притежаваната от тях земя. След Освобождението България се превърна в страна на преобладаващо дребно земевладение и производство, което заедно с дребното занаятчийско производство служеше като изходна база за развитието на капитализма.

Освобождението на България създаде условия за свободно развитие на стоковото производство. Разчистени бяха пътищата на свободната капиталистическа конкуренция и на стихийно действащия закон за стойността. Бързо се рушаха устоите на затвореното натурално стопанство и селското производство все повече

се свързваше с пазара. То обслужваше разширяващия се вътрешен пазар и се насочваше към увеличаване износа на селскостопански произведения на външния пазар, където срещаше конкуренцията на големите земеделски страни с напреднало, модерно земеделие.

Дребните селски производители се свързваха с пазара не само като производители на селскостопански произведения, но и като консуматори на промишлени и други стоки и на различни видове услуги. Те се нуждаеха от непрекъснато увеличаващо се количество пари, които можеха да добият като остоковяват част от своето производство. Нуждаеха се от пари за покупка на промишлени и други стоки и за изплащане на непрекъснато нарастващите държавни и общински данъци, налози и такси, които лягаха като тежко бреме главно върху техния гръб.

Селското стопанство в България след Освобождението беше примитивно, разпокъсано и малодоходно. Земята се обработваше с крайно изостанали оръдия на производството, така както беше обработвана от деди и прадеди. Поради това доходите бяха ниски и непостоянни. Освен това като дребен производител селянинът беше слаб и неустойчив на пазара. Там той ставаше жертва на градския търговец, който закупуваше неговите произведения, главно зърнени храни, на ниски цени и ги продаваше на значително по-високи цени, като реализираше голяма печалба. В селото той ставаше жертва на местния бакалин, лихварин или кръчмар, до „услугите“ на които прибъгваше, за да получи някои необходими за стопанството или домакинството си стоки или да вземе в заем пари.

Селянинът беше принуден да прибъгва до „услугите“ на лихварина при неплодородие, за покупка на добитък, за изплащане на държавни и общински данъци, налози и такси, за лекуване на болен член от семейството си и пр. И понеже беше икономически слаб, с незначителни доходи от собственото си стопанство и крайно ограничена възможност за стокова реализация на своето производство, направените дългове бързо нарастваха и водеха до изпадането му в икономическа несъстоятелност. Той беше принуден да залага или да продава своята земя, добитък и инвентар и по този начин се разоряваше. Така за сравнително кратко време след Освобождението в страната се извърши бръз процес на относително и абсолютно

намаляване броя на самостоятелните селски стопани, притежаващи своя земя.

Крайно неблагоприятно се отразяваше върху отделното, еднолично селско стопанство и върху цялото селско стопанство изобщо обстоятелството, че в страната се произвеждаха главно зърнени храни, които служеха за консумация в семейството на производителя, а малка част отиваха на пазара. Съвсем слабо бяха застъпени техническите, маслодайните и др. интензивни и следователно по-приходоносни култури. Повечето от селяните и да желаеха, не можеха да засяват такива култури било поради липса на свободни средства и производствен опит, било пък, от друга страна, поради стремежа си да засяват зърнени храни за изхранване на собствените си семейства. Голям брой селяни — около 30% според данните на официалната статистика от 1897 год., притежаваха от 1 до 20 декара земя, а 27%, според данните на същата статистика, притежаваха от 20 до 50 декара земя. Тази земя беше крайно недостатъчна за организиране на модерно и многокултурно стопанство. Освен това тя беше разделена на много късове и разпръсната на много места, без възможност за напояване и за въвеждане на технически подобрения при нейната обработка.

Селяните и селските общини се стараеха да преодолеят безземелието и малоземелието чрез усвояване на общинските мери, но те обикновено попадаха в ръцете на ограничен брой правителствени партизани и местни богаташи, които ги заграбваха чрез груб произвол, подкупи и насилия. От друга страна, разораването на мерите се отразяваше неблагоприятно върху състоянието на животновъдството, което също така беше крайно изостанало и екстензивно.

В някои райони на страната положението на селяните се влошаваше и поради упадъка на селските занаяти, самостоятелни или включени в т.н. разпръснати капиталистически манифактури. Те задоволяваха местни нужди или произведенията им бяха предназначени за по-широкия районен или национален пазар — вълнени и памучни тъкани, килими, съдове от глина и дърво, рогозки, украшения и др. При условията на натуралното стопанство тези занаяти бяха естествено допълнение на селското стопанство и в тях се влагаше свободният труд на някои от членовете на семействата и на самите селяни през зимния сезон. С развитието на стоковото

производство и на търговията обаче, селските занаяти упадаха и селяните бяха принудени все по-често да прибегват до пазара. А за това трябваша пари. Но при ограничените размери и изостаналостта на преобладаващия брой селски стопанства, пари мъчно можеха да се спечелят. Тогава селяните се принуждаваха да продават или да залагат своите имоти и да търсят постоянна или сезонна работа извън своите стопанства.

Тук именно те се сблъскаха с още по-голяма трудност, тъй като постоянна или сезонна работа извън своите стопанства те трудно можеха да намерят, а пък и да намереха, тя беше ниско платена. Хиляди бяха тези, които търсеха работа, за да припечелят нещо, а обектите, където можеше да се приложи свободният селски труд — малко. Това бяха главно държавните и общинските строежи — ж.п. линии, шосета, административни сгради, казарми и др. или пък частни постройки на новообразуващата се градска и селска буржоазия. Известен брой селяни намираха работа в по-едрите селски стопанства като ратаи, пастири, овчари и пр. или пък като работеха чужда земя на изполица и на трето. Част от разоряваните и обезземлявани селяни се насочваха към градовете, където се развиваше новата капиталистическа промишленост. Но тя беше още твърде слаба, за да поеме свободната работна ръка. Поради това повечето от селяните, търсещи работа в градовете, ставаха дребни служещи — разсилни, пазачи, стражари, подофицери и пр., и по този начин се откъсваха от селския бит и ставаха проводници на разложителното влияние на новата буржоазна култура, която се създаваше в градовете като култура на безскрупулно потискане и ограбване на трудещите се, алчност, лицемерие, упадък на стария семеен морал и пр.

След освобождението на България, на основата на развитието на капитализма все повече и повече нарастваше разликата и противоположността между селото и града. Капиталистическият град все повече се превръщаше в място, отдето идваха мизерията, страданията и сълзите на трудещите се селяни. Там живееха лихварите, които ги ограбваха и разоряваха, адвокатите, които ги лъжеха, лекарите, които вземаха и последните им грошове при заболяване на някой член от семейството, стражарите, които ги арестуваха и биеха, съдиите и съдебните пристави, които им продаваха земите заради неизплатени данъци и дългове към лихварите,

офицерите, които ги „усмиряваха“ и „екзекутираха“ със собствените им синове и братя-войници и пр. Най-последно, там живеяха господарите на селските момичета, на слугините, унижавани, обиждани и ограбвани по най-различни начини и с най-различни средства. От града идваха модите, сладникавите песни, половата разпуснатост, пиянството, егоизмът и индивидуализмът, които рушиха селския бит и морал и бяха източник на много страдания и несгоди за „простия селяк“, за „чичото“, както презрително се изразяваха за селянина полуинтелигентните градски буржоа и лумпени.

Градът беше мястото, където се събираха от всички места плодовете на селския труд, за да живеят охолно шепа богаташи. Той беше символ на новата буржоазна култура, център на новата буржоазна власт. Селото работеше и страдаше, за да преуспява, да се развива и благоустроява капиталистическият град, разбира се, градът на промишлените, търговците, лихварите, предприемачите и пр., а не градът на дребните занаятчии и новообразуващата се работническа класа. В капиталистическия град имаше хубави жилищни сгради, ресторанти, болници, училища, чисти улици, паркове и др., а в селата беше бедно, мръсно, кално, върлуваха болести по хората и по животните, разнасяше се зловоние и зараза от отходните места и от торищата, владееше суеверие и тъмнина. Само селските учители, тези благородни пионери на демократичната просвета и култура, внасяха светлина и надежда в тежкия селски бит. Те живеяха сред селяните, познаваха техните страдания и беди, учеха техните деца и самите тях, основаваха читалища, бореха се против пиянството и разпуснатия живот, внасяха в селата политическа просвета. Мнозина от тях пропагандираха идеите на социалистическото движение сред селяните и по този начин служеха като свързващо звено между новообразуващата се българска работническа класа и трудещите се селяни, живеещи и работещи на различни места, но имащи един и същ общ неприятел — капитализма. Не случайно, когато през есента на 1899 год. избухнаха селските въстания и бунтове, десетки и стотици селски учители се включиха активно в борбата, заради което бяха подложени на жестоко преследване от органите на властта.

Противоположността между селото и града се създаваше най-вече поради съзнателно провежданата политика на буржоазните правителства за ограбване на селския труд под формата на

непрекъснато нарастващи държавни данъци. Тези данъци отиваха за издръжка на големия административен апарат, за увеличаване и издръжка на армията, за строежи на ж.п. линии и шосета, за изплащане на големите външни заеми и пр. За десет години — от 1886 до 1895 год. — данъчното бреме в страната се почти удвои при никакво или почти никакво увеличение на производителността на труда и при крайно ограничено увеличение на общия национален доход. Разпределението на данъците се извършваше много несправедливо. Селяните, в сравнение с другите слоеве на населението, бяха претоварени с данъци. Те бяха обложени с около 18 пъти по-големи данъци от чиновниците, 8–10 пъти по-големи данъци от търговците и около 6 пъти по-големи данъци от занаятчиите. За всеки декар обработваема земя те плащаха от 80 стотинки до 1,50 лв. данъци, което беше необикновено много и непосилно за тях. Чрез тежкото данъчно облагане и грабежите на лихварите и търговците, от селяните се отнемаше онази част от техните приходи, която те можеха да отделят за подобряване на своите стопанства и за повишаване на общия бит и култура на своите семейства.

Тежките данъци бяха една от главните причини за разоряването на селяните от лихварите и зеленичарите. За да изплатят данъците, те бяха принудени да вземат в заем пари от лихварите при много висока лихва. Поради малодоходността на своите стопанства те не можеха да върнат взетите в заем пари и по този начин се разоряваха. Други пък прибегваха до „услугите“ на зеленичарите, за да изхранят при неурожай или недостиг на производството своите семейства. Обикновено селяните получаваха от зеленичарите през гладните пролетни месеци определено количество царевича, ръж или смес със задължение при следващата вършитба да върнат получената храна в пшеница, и то в значително увеличен размер.

Но не беше така лесно да се върне взетата в заем храна при следващата вършитба. За мнозинството от селяните произвежданите храни бяха недостатъчни за изхранване на собствените им семейства, а трябваше да се отделя и за изплащане на държавните и общинските данъци, налози и такси, на бакалина за взети на „вересия“ промишлени стоки — газ, сол, въжета, катран и др., на занаятчията за направата или за поправката на някое сечиво или за подковаване на работния добитък, на селския пъдар, на пастира, на попа и пр. Пред дребния и

средния селянин винаги стояха широко отворените уста на недоимъка и той, като не можеше да изплати взетата в заем храна, се принуждаваше да се обърне за ново, още по-тежко задължение, което окончателно го съсипваше. Наистина освен лихварите и зеленичарите, които вземаха лихва по 20, 30, 50, 100 и повече процента, имаше и държавни земеделски каси, които отпущаха пари при сравнително пониска лихва. Но те не можеха да задоволят голямата нужда от евтин земеделски кредит и често пъти средствата им отиваха в ръцете на същите тези лихвари, които ги даваха на селяните срещу много по-голяма лихва.

Лихварите и зеленичарите обикновено започваха своята грабителска дейност в селата. Там те бяха селски бакали и кръчмари и при големия недоимък и нужди на селяните бързо ги уплитаха в своите лихварски мрежи. Във всяка селска кръчма, както пишат съвременниците, имаш „тайна стаичка“, в която се сключваха сделките. Там селяните подписваха полици (писмени задължения) да върнат взетите в заем пари или храни. При неустойка сроковете се продължаваха с увеличение на задълженията или пък полиците се предаваха за събиране на вземанията по съдебен ред. Имотите на селяните се продаваха на публичен търг както за неизплатени задължения към лихварите, така и за неизплатени данъци към държавата. При това се продаваха на публичен търг не само недвижимите имоти на селяните, но и тяхната покъщнина, добитък и пр.

В българската преса през 1897–1900 год., както и преди това, се обнародваха стотици обявления за насрочени от съдебните пристави публични търгове за продажба на селски имоти. В обявленията се съобщаваше за публична продажба на ниви, ливади, лозя, къщи, стопански сгради, добитък, съдове и пр. Обикновено дълговете на селяните бяха по-големи от стойността на всички техни имоти. Нека приведем няколко примера, за да стане по-ясна картината на селската неволя. Например жителите на с. Тръстеник, Плевенско, наброяващо в навечерието на вълненията и бунтовете 400 къщи с около 3800 души население, дължаха на държавните кредитни учреждения и на лихварите общо 298 250 лв. Цялата обработваема земя на това село възлизаше на 58 600 декара с продажна цена средно 1,50 лв. на декар. При това положение при продажба по съдебен ред даже на цялата земя

на селяните от съдебните пристави те не можеха да съберат от това село и половината от задълженията. Същото беше положението и в с. Славовица, със 163 къщи и 1063 жители. Там селяните дължаха на държавата и на лихварите 153 000 лв. при общо обработваема земя 17 200 декара и продажна цена на декар 3–5 лв. В с. Крушовица, с 230 къщи и 1565 жители, дългът на селяните възлизаше на 180 000 лв., при 10 547 декара обработваема земя и средна пазарна цена на декар 2–3 лв. В Долни Дъбник, с 350 къщи и 2040 жители, дългът на селяните възлизаше на 193 715 лв., при обработваема земя 26 140 декара и средна пазарна цена на декар 5–8 лв. В с. Блъсничево (сега Румянцево), 250 къщи, 1800 жители, дългът на селяните възлизаше на 200 000 лв., при обработваема земя 8300 декара и средна пазарна цена на декар 3 лв.

Във вестниците и някои официални съобщения (до кладите на окръжните управители) се разкриваха начините и степента на експлоатация на селяните от лихварите. Обикновено заемите бяха с много висока лихва, която изсмукваше всичките жизнени сили на селяните и напълно ги разоряваше. Така например един селянин от Радинец (сега слято със с. Обнова), Плевенско, взел от местен лихвар през 1896 г. в заем 60 лв. Всяка година след това той плащал на лихварина срещу дълга по няколко кила храна (едно кило се равнява на 5 крини, средно по 16 кг. крината, т.е. около 75–80 кг.), дал му освен това една крава, едно теле, един вол, една засята нива от 22 декара и 80 лв. в брой. В доклада си до правителството, няколко години преди селските вълнения и бунтове, видинският окръжен управител пише: „Аз не познавам по-страшни врагове на селянина от лихварите. Лихварите тук (т.е. във Видински окръг) са заробили не само селянина и неговото огнище, но и децата, и внуците му...“ Такова беше положението на селяните не само във Видински окръг, но и в цялата страна. Навсякъде местните селски и по-едрите градски лихвари бяха вплели селяните в своите хищнически мрежи и като паяци безжалостно изсмукваха тяхната кръв. В Пазарджик се подвизава лихваринът Михалаки Пожарчето, който продава в с. Сарая 30 къщи и около 300 декара земя и в с. Динката — 20 къщи и 400 декара земя на свои длъжници. В с. Пищигово се „подвизава“ местният лихвар Димитър Димов, който заграбва земите почти на цялото село. В с. Мало Конаре бил лихвар някой си Хаджи Мито, който не отстъпвал по

алчност на своя събрат от Пищигово. А в с. Варвара най-алчният лихварин бил някой си Палауза, от когото, както се казва, селяните кански пицели.

В навечерието на селските вълнения и бунтове грамаден брой села в цялата страна бяха напълно съсипани от лихварите, а селяните бяха лишени от собствена земя. За по-малко от пет години (от 1888 до 1893 год.) броят на самостоятелните селски стопани, притежаващи своя обработваема земя, гори и пр., намаля от 524 183 души на 412 415 души, т.е. със 111 768 души. Така се прояви със страшна унищожителна сила стихийно извършващият се процес на първоначално натрупване на капитала, като лиши от средства за производство и за живот стотици хиляди души. Първоначалното натрупване на капитал се извършваше не само в селското стопанство, но и в промишлеността. Там то доведе до масово обедняване и разоряване на хиляди дребни производители-занаятчии в градовете.

Макар да беше освободено от ограничителните рамки на турската феодална система, дребното производство в промишлеността и в селското стопанство беше изостанало, слабопродуктивно производство. То неизбежно трябваше да отстъпи място на едрото, машинно производство. При съществуващите условия в България след Освобождението това едро, машинно производство можеше да бъде само капиталистическо производство. Неговото развитие изискваше извършването на процес на първоначално натрупване на капитала, за да се натрупат, от една страна, средствата за производство в ръцете на капиталистическата класа, и да се лишат, от друга, дребните производители от средства за производство и за съществуване и да се принудят по този начин да продават работната си сила на капиталистите като наемници. Извършването на този процес беше съпроводено с океан страдания, лишения и несгоди за дребните производители-селяни и за занаятчиите в градовете. Но те бяха безсилни да спрат този процес. Той беше, както казахме, закономерен и исторически неизбежен процес, разкриващ перспективи за развитие на производителните сили на страната чрез създаване на ново, капиталистическо стоково производство, което можеше да устои на вътрешната и чуждестранна конкуренция.

Дребното производство беше осъдено на смърт от самите закони на общественно-икономическото развитие. Това обаче не означаваше, че

трябваше да бъдат осъдени на смърт и носителите, така да се каже, на този начин на производство и техните семейства. Съществуваха обективни условия родилните мъки на новото капиталистическо общество да не бъдат толкова тежки за експроприираните дребни производители. Това можеше да стане, ако стихийно действащите закони на икономическото развитие се овладееха и се прилагаха рационално. Новообразуващата се българска буржоазна класа обаче никак не беше заинтересована и не можеше да направи това. Тя се стремеше колкото се може по-бързо и колкото се може повече да се обогати за сметка на народните маси, като действа брутално и жестоко. Освен това тя полагаше твърде малко усилия за развитието на производителните сили чрез прилагане на капиталистическия начин на производство в промишлеността и в селското стопанство. Поради това, лишавайки се от средства за производство и за съществуване, дребните производители и в градовете, и в селата не можеха да намерят приложение на своя труд и положението им ставаше трагично.

Отнемайки земята на селяните, лихварите не ставаха организатори на модерни, капиталистически селски стопанства. Те или продаваха заграбената земя, или я даваха за обработване на изполица и на трето. По този начин се засилваше експлоатацията на селяните, без да се променя начинът на производство. Изполицата и работенето на чужда земя на трето бяха преходни форми в експлоатацията на селския труд (преходни от феодализма към капитализма), които осигуряваха на собственика на земята големи приходи без никакви усилия и труд. Те се прилагаха широко в цялата страна и задържаха развитието на селското стопанство. Те бяха проява на разложителната и грабителска роля на спекулативния лихварски капитал, който не създаваше нови форми на производство, а само жестоко угнетяваше и експлоатираше селяните. Затова лихварите навсякъде в страната бяха жестоко мразени и нерядко имотите им биваха унищожавани (запалвани или разрушавани), а самите те бити или убивани. Те бяха наричани от населението „селски вълци“ и бяха считани за главни виновници за селските страдания и неволи.

Дребните производители в България — селяните и занаятчиите — страдаха не само от развитието на капитализма, но и от неговото недостатъчно развитие. В селата съществуваше огромна армия от напълно или частично незаети работни ръце, които можеха да се

включат в промишленото и в селскостопанското капиталистическо производство, ако те бяха развити. Но такова производство, особено в селското стопанство, липсваше. Макар да бяха изминали 20 години от освобождението на България от турска власт, капиталистическият начин на производство, който беше по-прогресивен от феодалния начин на производство, се намираше все още в своя начален стадий. Поради това разоряваните градски и селски производители в своята по-голяма част не се пролетаризираха, т.е. не се превръщаха в наемни работници-пролетарии, а се пауперизираха (осиромашаваха), без да намерят възможност да приложат своя и на членовете на семействата си труд. Това водеше до голяма явна и скрита безработица и до масов глад. В навечерието на селските вълнения и бунтове на редица места в страната селяните, градските дребнобуржоазни маси и работническата класа страдаха от глад и открито се бунтуваха. Например през есента и зимата на 1899–1900 год. имаше глад в десетки села на Хасковски окръг. Една година преди това във Варна избухна масов бунт на гладуващи жени. Протестна демонстрация на гладуващи жени имаше и в София. Глад се ширеше също така в Самоков и Самоковско, Панагюрище и Панагюрско, Трън, Бургаско, Анхиалско (Поморийско), Шуменско (Коларовградско) и на още много други места. Още в ранна есен голяма част от селяните привършваха добитите през лятото в техните малки стопанства зърнени храни и започваха да търсят на заем пари и храни или направо гладуваха. Обикновено търговците житари закупуваха наесен от селяните предназначения за пазара зърнени храни, отделяни не толкова като излишъци, колкото поради нужда за пари, след което през гладните зимни и пролетни месеци ги продаваха на много по-високи цени на гладуващото население, включително и на някои селяни, които есента са им продали тези храни. Макар да беше земеделска страна, България произвеждаше сравнително малко зърнени храни на глава от населението (средно около 300–350 кг годишно), които не бяха достатъчни за изхранването му, като се има пред вид, че хлябът беше основната, ако не и единствената храна за голяма част от селяните, занаятчиите и работническата класа и че част от зърнените храни се изнасяха на външния пазар. Месото, млечните продукти, яйцата и други силни храни бяха лукс. Обикновено храната на селяните се състоеше от черен хляб, качамак или просеник, зрял фасул, зеле, картофи, варена царевица с фасул („манджура“), кромид,

праз, чесън, чубрица („сиромашко сирене“), туршия и др. Ако в стопанството имаше дойни крави или овце, млякото се събираше за производство на масло и сирене за пазара, а яйцата бяха преди всичко разменно средство при покупките на газ, сол, „забела“ (растително масло), гвоздеи, цървули и др. от бакалина. От млечните продукти в семействата обикновено се консумираше обезмаслено („бито“) сирене, извара и мътеница. С нетърпение се очакваше идването на пролетта, за да могат селските сиромаси и градската беднота да се „хванат“ за зелено. Затова копривата, киселецът, лободата и охлювите се ползуваха с голяма почит в уважение. Сиромашката трапеза биваше бедна през дългите коледни, великденски и богородични пости, а също и при постенето всяка сряда и петък за „опрощаване“ на греховете и за „душевно спасение“.

Глад, немотия, болести, невежество и суеверие се ширеха в селата и положението на селяните ставаше от ден в ден все по-тежко, все по-безнадеждно. Това ги караше да отправят поглед и за защита от една или друга от редуващите се на власт буржоазни партии. Пред всички парламентарни избори те затаяваха надежда, че новоизбираните от тях народни представители ще направят нещо, там, горе, в Народното събрание, за подобряване на техния хал. Кандидатите за народни представители от буржоазните партии бяха щедри в своите предизборни обещания. Те, както се казва, сваляха звезди от небето само и само да спечелят гласовете на своите избиратели, да се докопат до депутатски мандат. След това, разбира се, забравяха своите обещания и се впускаха с всички сили и всички възможни средства да печелят пари, като вършеха нечестни сделки и спекулации, легнали в крайна сметка пак върху охлузения селски гръб. И понеже след Освобождението това се повтаряше много пъти, а народни представители от буржоазните партии обикновено ставаха разни търговци, лихвари, адвокати, предприемачи и др., които ограбваха селския труд, в селата постепенно се пораждаше дълбока омраза и ненавист към буржоазните политически котерии, които лъжеха селяните, за да могат по-лесно да ги ограбват.

В навечерието на селските вълнения и бунтове значителна част от селяните в някои райони на страната, въз основа на собствения си политически опит, започнаха да се освобождават от влиянието и политическото ръководство на градските буржоазни елементи и да се

стремят към създаване на своя, отделна организация, характерът на която обаче не беше изяснен. Някои от първите пропагандатори на идеята за създаване на отделна земеделска организация се влияеха от социалистическата идеология и от борбите на българската работническа класа и изтъкваха необходимостта от създаването на земеделска „професионална“ организация, по подобие на възникващите по това време работнически професионални организации в отделните клонове на производството. Така се създадоха първите земеделски дружинки или дружби (по подобие на социалистическите дружинки), които се създаваха като организации за взаимопомощ и просвета на своите членове. С това беше сложено началото на процеса за образуване на Българския земеделски съюз (по-късно Български земеделски народен съюз), чиито учредителен конгрес се състоя в края на декември 1899 год.

Като изтъкваме наличието на стремеж към освобождаване от политическото ръководство на градската буржоазия обаче, не трябва да преувеличаваме степента на неговото развитие. Първо, той беше все още начално състояние и второ, проявяваше се открито и доведе до образуване на земеделски дружби само в един ограничен район — част от средна и източна Северна България. Огромната маса селяни, макар да кипяха от негодувание и гняв, се намираха в състояние на политическа неориентираност и не знаеха как конкретно трябва да се борят за подобряване на своето положение и за защита на своите интереси. Само там, дето дейците на Българската работническа социалдемократическа партия сееха социалистическа просвета, където беше станала известна програмата и особено минималната програма на партията, част от бедните и средните селяни си бяха изработили по-определени политически искания, които те отстояваха по време на вълненията и бунтовете. Общо взето обаче, в навечерието и по време на вълненията и бунтовете селската маса не беше нито организирана, нито проникната от общи идейни схващания. Тя се вълнуваше и бореше разпокъсано и стихийно. Образуващият се по това време Български земеделски съюз, макар да положи значителни усилия, не можа да застане начело и да ръководи борбата против въвеждането на натуралния десятък в нейната цялост. Обхватът на неговото въздействие беше твърде ограничен и идеологията му твърде неопределена, за да оглави вълненията и бунтовете в цялата страна.

Освен това в изборния на учредителния конгрес на БЗС Централен управителен комитет, както и в някои околийски и местни дружби, имаше търговци, едри земевладелци и буржоазни интелегенти, които водеха примиренческа, а не борческа политика. Впрочем, за това ще говорим по-подробно при разглеждането на самите въстания и бунтове. Тук ще се ограничим само да подчертаем, че поради горепосочените обстоятелства селското движение в България през 1899–1900 год. се развиваше неорганизирано, стихийно.

3. НАТУРАЛНИЯТ ДЕСЯТЪК

Положението на селяните в България след Освобождението започна рязко да се влошава през режима на Ст. Стамболов (1887–1894 год.). Тогава се засили най-много процесът на първоначалното натрупване на капитала, а следователно обезземляването и разоряването на селяните от лихварския капитал и от непосилните държавни данъци. За борба против русофилите, които съставяха по-голямата част от населението, Стамболов създаде грамаден полицейски и шпионски апарат и увеличи размера на редовната армия. Сключени бяха първите големи държавни заеми и започна строителството на нови железопътни линии, които поглъщаха големи парични средства. За да осигури по-големи постъпления в държавния бюджет, през 1888 год. правителството на Стамболов въведе отхвърления след Освобождението и крайно омразен на селяните още от турско време данък натурален десятък. По-късно, през 1892 год., поради разрастването на борбата против Стамболовия режим, натуралният десятък беше заменен с паричен десятък и това доведе до известно намаляване на данъчното бреме върху селяните. След идването си на власт в края на 1894 год., народняшката партия замени паричния десятък с поземлен данък. С това данъчният товар върху селяните беше намален с около 5 милиона лева и се откриха по-големи възможности за развитие на селското стопанство. Извършени бяха подобрения в обработването на земята и бяха внесени повече селскостопански оръдия и машини. Народняшкият режим се стремеше да провежда покровителствена политика по отношение развитието на капитализма в промишлеността и в селското стопанство, затова и замени натуралния десятък с паричен поземлен данък. Въвеждането на поземления данък обаче облекчи положението не изобщо на селяните, а само на богатите селяни, тъй като намалената сума от данъка върху земеделските произведения се събираше чрез увеличаване размера на косвените данъци и другите видове държавни облагания, които засягаха главно селската беднота и работническата класа.

Народняшкото правителство продължи политиката на Стамболовия режим за строеж на железопътни линии и други строителни обекти (шосета, пристанища, казарми и пр.), и поради това то също непрекъснато се нуждаеше от пари за уравнивяване на държавния бюджет и за охранване на своите партизани. То уговори с някои чуждестранни банки сключването на голям държавен заем при крайно неблагоприятни условия и това предизвика създаване на широко протестно движение в страната. Сключването на заема беше осуетено и правителството изпадна в големи финансови затруднения. В края на народняшкото управление селското стопанство беше сполетяно от големи природни бедствия — суши и наводнения. През 1897 и 1899 год. добивите на зърнени храни бяха много слаби и положението на селяните се влоши. Освен това цените на зърнените храни на международния пазар спаднаха и това се отрази неблагоприятно върху цялостното финансово положение на страната и особено върху състоянието на селското стопанство. Изобщо в края на XIX в. България се намираше в остра финансова и аграрна криза и това доведе до изостряне на вътрешните класови противоречия и борби.

Възползувайки се от негодуванието на народните маси от политиката на народняшкото правителство, в началото на 1899 год. Фердинанд извърши по непарламентарен път правителствена промяна. Той принуди правителството на К. Стоилов да подаде оставка на 1 януари 1899 год. и натовари Д. Греков с образуването на новия кабинет. В него влязоха представители на двете либерални партии — стамболовисти и радослависти. Веднага след това бяха насрочени парламентарни избори. Те бяха спечелени от правителствената коалиция. Радославистката партия обаче спечели много по-голям брой депутатски места от стамболовистите и това предизвика търкания между двете партии и накрая беше извършена нова правителствена промяна. На 1 октомври 1899 год. правителството на Д. Греков беше заменено с ново правителство, съставено само от радослависти, начело с Т. Иванчев. Водачът на либералната (радославистка) партия В. Радославов, който беше министър на вътрешните работи в предишния кабинет и който имаше най-големи „заслуги“ за спечелването на изборите, не беше удостоен от Фердинанд с поста министър-председател. Но и в новото правителство, като водач на партията и

министър на вътрешните работи, той играеше най-важна роля. Поради това новият режим продължаваше да бъде наричан на негово име — радославистки режим.

Въпреки шумните си обещания за подобряване положението на населението, след идването си на власт либералите изобщо не възнамеряваха да направят това. Напротив, прекарвали продължително време в опозиция, либералските партизани бяха изгладнели и със стръв се нахвърлиха да „поправят“ своето положение за сметка на народа и държавната хазна. И това те вършеха открито и нагло, по „черкезки“, за разлика от народняците, които прилагаха „татаро-византийска“ тактика.

За да закрепят разклатеното финансово положение на държавата и да осигури възможност на своите партизани да се обогатяват, радослависткият режим тръгна по отъпкания път на външните държавни заеми и засилване на данъчната преса върху трудещото се население. С големи чуждестранни банки беше сключен конверсионен заем за 260 милиона лева при много тежки за страната условия. Увеличени бяха някои данъци — като данък „занятие“ и пътна повинност — въведен беше нов данък върху лозята и беше прокаран закон за временни удържки от заплатите на чиновниците, служещите и пенсионерите.

Това обаче бяха дребни мероприятия, които не можеха да задоволят голямата нужда от пари за напълване търбуха на чуждестранните капиталистически кредитори и за задоволяване апетитите на радославистките партизани. Тогава правителството на Т. Иванчев реши да възстанови отхвърления след Освобождението натурален десятък, с който се осигуряваше значително увеличение на постъпленията в държавния бюджет.

През ноември 1899 год. правителството на Т. Иванчев пристъпи към подготовка на законопроект за въвеждане на натурален десятък, който засягаше дълбоко интересите на селското население. Поради това, още при първите известия за подготовката на законопроекта селяните започнаха остро да реагират. В края на първата десетдневка и между 10 и 20 ноември 1899 год. бяха свикани първите протестни събрания против въвеждането на натуралния десятък и с това беше сложено началото на селските вълнения, които постепенно обхващаха цялата страна. Първите протестни събрания се състояха в с. Тенча,

Павликенско (сега слято със с. Мекиш и наименувано Обединение, Търновски окръг) с участие на селяни от селата: Мекиш, Иванча, Ст. Стамболово, Яйджии (сега Масларево), Акчаер (сега Алеково), Долна Липница, Горна Липница, Патреш, Дъскот и Мишуклий (сега Климентово); в с. Каспичан, Шуменско (Коларовградско); в с. Кюлевча, същия окръг; в е. Българене, Дервишко (сега Изгрев) и Козар Белене, Свищовско; в с. Кочина (сега Проф. Иширково), Силистренско; в с. Емен, Търновско; в квартала „Чиксалан“ в гр. Т. Пазарджик; в с. Курудере (сега Суходол) и в с. Орханкьой (сега Орханово), Бургаско и др.

Обикновено на събранията се приемаха „протоколи“ (резолюции), с които се отправяха молби до правителството да оттегли подготвения законопроект. Едновременно с това във вестниците и чрез брошурна литература започна кампания против въвеждането на десятъка. Много от резолюциите на протестните събрания се изпращаха за обнародване в органа на БРСДП — в. „Работнически вестник“, във в. „Земеделска защита“, по-късно орган на БЗС, и във вестниците на опозицията.

Намерението на правителството да въведе натуралния десятък беше оповестено на 26 ноември 1899 год. в органа на радославистката партия в. „Народни права“. С това беше даден тласък на движението против въвеждането на десятъка и за разгръщането на широка протестна кампания в опозиционната преса. Правителствената опозиция — народняци, прогресивни либерали и каравелисти се стремяха да използват недоволството на селяните от въвеждането на десятъка за свои користни цели. Затова в началния период на вълненията против десятъка те се отнасяха положително към исканията на селяните и насърчаваха тяхната борба. Но това тяхно поведение продължи до избухването на първите масови вълнения, при които беше оказана съпротива на правителствените нареждания, т.е. когато селяните отказаха да се подчиняват на нарежданията на „законната“ власт и започнаха да обезоръжават, набиват и прогонват стражарите, изпращани в селата да тероризират населението.

Още в началния период на селските вълнения против законопроекта за натуралния десятък, едновременно с неговото решително и единодушно отхвърляне, бяха формулирани редица искания за реформи в държавата и нейната финансова политика, които

отразяваха интересите на различни слоеве от селското население. Така например в „протокола“ на протестното събрание на селяните в с. Каспичан, освен отхвърлянето на законопроекта за натуралния десятък се искаше „земяделците да бъдат обложени с данък занятие и недоимъкът от съществуващия поземлен данък да се допълни чрез увеличаване на косвени данъци“. Селяните в с. Курудере, Бургаско, искаха: 1. Да се премахне съществуващата данъчна система, като се замени с прогресивно-подоходен данък. Законопроектът за въвеждането на натуралния десятък да се отхвърли; 2. Да се съкратят всички излишни чиновнически служби и се намалят заплатите на големите чиновници; 3. Удръжките, които правителството прави от чиновническите заплати, да не им се връщат. Да не се правят удръжки от заплатите на дребните чиновници; 4. Да се намалят заплатите на офицерите и да се съкрати срокът на военната служба. Постепенно да се въведе народна милиция на мястото на редовната войска; 5. В селата да се открият държавни аптеки и се назначат държавни лекари, по един на няколко близки села. Същото съдържание имаше резолюцията на протестното събрание в с. Орханкьой, Бургаско.

В резолюцията на протестното събрание на селяните от селата Козловец, Джулюница, Чаушево, Пиперково, Свищовско, и др. от 4 декември 1899 год. исканията бяха обединени в следните няколко основни положения: 1. Да се премахне законопроектът за натуралния десятък; 2. Да се заменят всички данъци с данък занятие (в текста на резолюцията „патент“); 3. Да се премахнат монополът и косвените данъци; 4. Да не се увеличава пенсионният фонд; 5. Да се намалят всички чиновнически заплати, като се започне от заплатата на княза. Да няма по-голяма заплата от 6 000 лв.; 6. Да се намали войската и постепенно да се реорганизира в народна милиция (опълчение); 7. Да се осигури даването на евтин кредит на земяделците; 8. Осигуряване на бърза и евтина медицинска помощ на селяните. На края на резолюцията се отправи покана към всички земяделци в България „братя по мъки и страдания“, да „въстанат“ чрез митинги против всички несправедливи данъци.

Както се вижда, съществуваша съществени различия в исканията на селяните, отразени в разгледаните по-горе резолюции. В резолюцията на протестното събрание в с. Курудере ясно бяха изразени искания, включени в минималната програма на БРСДП.

Частично такива искания бяха включени и в резолюцията на селяните от свищовските села. Това говори, че минималната програма на Партията е била известна в тези села и е била използвана при формулирането на отправените искания. Особено силно се забелязва влиянието на минималната програма на Партията в резолюциите на протестните събрания в бургаските и анхиалските (поморийските) села. Там работеха като учители редица членове и съмишленици на БРСДП, които пропагандираха социалистическите идеи сред селяните. Учителите в бургаските и анхиалските села взеха най-дейно участие в селските вълнения против десетъка, заради което бяха подложени на голямо преследване и на уволнения от административните и училищните власти.

Изразените в резолюциите на протестните събрания искания относно данъчната политика на държавата се свеждаха към прокарването на реформи и въвеждане: 1. на патент или данък занятие; 2. поземлен данък и 3. прогресивно-подоходен данък (включен в минималната програма на Партията). Наред с това обаче в някои от резолюциите се съдържаха искания, чието прокарване означаваше дълбоко изменение в организацията и функциите на държавата и държавната власт. Тези искания бяха демократични и прогресивни и тяхното изпълнение можеше да подобри положението на бедните и средни селяни и да укрепи демократичните сили в страната чрез ограничаване на милитаризма и на буржоазната бюрокрация.

4. ПО КОЙ ПЪТ?

Въпреки масовите протести на селяните против законопроекта за натуралния десятък, правителството на Т. Иванчев не прояви и най-слабо желание да се вслуша в техния глас. То внесе законопроекта за обсъждане в Народното събрание. Там народните представители от опозицията оказаха съпротива, но законопроектът беше приет на първо четене (по принцип). Това показва, че правителството е твърдо решило да осъществи поставената цел.

В законопроекта за въвеждане на натуралния десятък се предвиждаше плащане на десятък в натура за произведените през 1900 и следващите няколко години зърнени храни: пшеница, ръж, ечемик, овес, просо, лимец и царевица. За сеното от ливадите, розовите градини, оризищата, градините, бостаните, пасищата, блатата и нивите, засети с цвекло, мак, сусам, анасон, резине, рапица, лен, коноп, памук, боб, грах, леща, нахут, картофи и др. се предвиждаше плащане на паричен десятък. За лозята се запазваше данъкът, с който те бяха обложени преди това, а за горите се предвиждаше плащане на данък от 40% върху стойността. Освобождаваха се от облагане зеленчуковите градини в планинските места по-малки от 1/2 декар, нивите, засети с тютюн, новопосадените лозя с американски пръчки и др.

Законопроектът за натуралния десятък засягаше интересите на селяните в цялата страна. Но най-много бяха засегнати интересите на селяните в зърнопроизводителните райони на Северна и източната половина на Южна България. Макар да беше насочен против интересите на всички селяни, натуралният десятък лягаше като тежко бремене главно върху гърба на бедните и средните селяни. Защото, докато чрез десятъка от богатите селяни и едрите земевладелци се вземаше само част от тяхната стокова продукция, от бедните и средните селяни се отнемаше част от насъщната им храна, която беше необходима за изхранването на собствените им семейства. Поради това въвеждането на десятъка за тях означаваше засилване на недоимъка и

глад, хвърлянето им с още по-голяма сила в хищническите лапи на лихварите и на зеленичарите.

От въвеждането на натуралния десятък бяха недоволни някои представители на търговската буржоазия — житарите и брашнарите, а също така и собствениците на големи мелници и воденици, където селяните меляха зърнените си храни срещу удържане на натурален уем, обикновено 10%. С въвеждането на натуралния десятък се отнемаше част от стоковата продукция, която минаваше през ръцете на търговците житари и брашнари, а собствениците на по-големи мелници и воденици щяха да получат по-малък уем. Но това, както се казва, бяха за тях „бели кахъри“. Те нито участваха в производството на зърнени храни, нито пък бяха застрашени от гладуване. Затова и протестите им против натуралния десятък бяха вяли. Те само молеха и леко протестираха. И ако някои от тях участваха в протестните събрания и демонстрации, това те правеха, за да имат под свой контрол борчески настроените селски маси. Те водеха „борба“, но в рамките на „законността“, без да споделят исканията за провеждане на радикални реформи в данъчната политика на държавата.

Същото поведение имаха богатите селяни и едрите земевладелци. Те също участваха в протестното движение, но колебливо и плахо, повече с оглед на това да не изпуснат от своето ръководство и контрол бушуващите селски маси. Богатите селяни и едрите земевладелци в много случаи бяха селски бакали, кръчмари, лихвари и зеленичари. Те стопански господстваха в селата и това им даваше възможност да влияят върху бедните и средните селяни, да ги отклоняват от пътя на смелата борба. Обикновено те сами обработваха само част от своите земи, и то с труда на наемни работници — ратаи. Другата, по-голямата част от земите си, те даваха на изполица и на трето и по този начин имаха възможност да прехвърлят тежестите от натуралния десятък върху изполичарите и третинниците.

Но въвеждането на натуралния десятък не трябва да се разглежда само от гледището на непосредственото му отражение върху положението на отделните прослойки сред българското селячество. Въвеждането на натуралния десятък водеше до последици, които имаха голямо значение за общото икономическо развитие на страната. При тогава съществуващите условия (наличието на капиталистическа система) добре разбраната политика на държавата трябваше да бъде

насочена към максимално развитие на производителните сили на страната, към подпомагане на това развитие както в промишлеността, така и в селското стопанство. Само по този начин можеше да се очаква повишаване на общото промишлено и селскостопанско производство и разкриване на нови ресурси за покриване разходите на държавата. Дребното, технически изостанало и разпокъсано селско стопанство не можеше да бъде надежден източник на приходи за буржоазната държава. То трябваше да бъде издигнато на по-високо производствено-организационно и техническо ниво. С въвеждането на натуралния десятък обаче от селяните се отнемаше нова голяма част от техните приходи, които те можеха да вложат за подобряване на своите стопанства. Като форма на данъчно облагане натуралният десятък беше присъщ на феодализма. Той задържаше развитието на новите капиталистически отношения в селското стопанство, следователно задържаше развитието на самото стопанство, на неговите производителни сили. Това беше в противоречие с интересите и на самата капиталистическа класа в България. Но тази класа все още беше слабо развита и поради това буржоазните партии често провеждаха не класова, а котерийна политика. Те не действаха в съгласие с изискванията на основните икономически закони, а с оглед на своите тясно егоистични прослоечни интереси. Това беше особено характерно за радослависткия режим. Изработването на законопроекта за натуралния десятък беше най-ярък израз на неговата реакционна и късогледа политика.

Приемането по принцип от Народното събрание на законопроекта за натуралния десятък даде нов тласък на селските вълнения. Едновременно с това в развитието на движението настъпиха качествени изменения. В началото движението против натуралния десятък се изразяваше в свикването на локални, с ограничен брой участници, протестни събрания, на които се приемаха резолюции против десятъка и данъчната политика на държавата изобщо, но които имаха, така да се каже, мирен характер. Селяните смятаха, че е станала някаква грешка, че законопроектът за десятъка е плод на някакво недоразумение и че правителството ще се убеди в това и ще го оттегли. Поради това, повечето от резолюциите имаха характер на разяснение и молби. Не се схващаше наличието на дълбоки противоречия между интересите на управляващата върхушка и масата от селското

население или ако това беше ясно за отделни групи селяни, не се предполагаше, че правителството ще отиде толкова далече в незачитане волята на народа. Мнозинството от селяните живееше с илюзията за „общонародна“ държава, която според тях не можеше да бъде майка за едни, а мащеха за други. Макар да имаха ярки примери на грабителство и терор от страна на радославистката партия в годините непосредствено след Съединението, когато В. Радославов си спечели прозвището „сопаджия“, мнозина селяни хранеха известна вяра в отделни радославистки депутати. Затова им изпращаха своите резолюции с молба за защита. Но всичко това рухна с приемането на законопроекта за десятъка по принцип от Народното събрание. Тогава настъпи нов период в развитието на борбата — период на масови събрания и демонстрации, в който надеждата и молбите бяха заменени с гневни протести. Тук-таме почнаха да се чуват първите призови за борба против правителствената политика и за събаряне на радослависткия режим.

За да сплаши селяните и ги отклони от пътя на откритата борба, правителството прибегна до изпитаната практика на терора. Това обаче даде обратни резултати. Вместо ограничаване и стихване, движението против десятъка се разрасна с голяма сила в ширина и дълбочина. В него се включиха селяни от нови райони и по този начин то стана повсеместно, обхвана цялата страна. Едновременно с това движението стана по-масово, като обхвана трудещите се в градовете. Непосредствено след приемането на законопроекта за десятъка по принцип от Народното събрание, бяха организирани големи протестни събрания в редица села на Русенска, Разградска и Поповска околии. След това, когато законопроектът беше окончателно приет, по инициатива на русенската околийска земеделска дружба на 10 февруари 1899 год. в Русе беше организиран голям протестен митинг с участието на около 10 000 селяни от околните села. В отговор на това правителствените партизани замислиха провеждане на контрамитинг. Той беше насрочен за 18 февруари. В определения за митинга ден обаче в Русе се събраха повече от 15–20 хиляди селяни и правителственият митинг беше превзет, а организаторите му прогонени. На митинга станаха сбивания, които говореха за твърдото решение на селяните да бранят своите интереси.

След втория митинг в Русе, министърът на вътрешните работи В. Радославов изпрати до окръжните управители в страната окръжно № 777 от 21 февруари с нареждане да бъдат предавани на съдебните власти всички, които „проповядват“ непокорство на законите. Това окръжно развърза ръцете на административните и полицейските власти за извършване на насилия и жестокости над населението. Русенският окръжен управител заповяда да бъдат арестувани селяните, които бяха взели най-дейно участие в митинга на 18 февруари.

Във връзка с усилията на правителството да ограничи и потуши борбата против натуралния десятък, на 2 март 1900 год. министър-председателят Т. Иванчев изпрати окръжна телеграма, в която изрази „недоволството“ на княз Фердинанд от движението против закона за десятъка. В телеграмата се съобщаваше, че князът окачествил това движение като „престъпно съпротивление на действащите в страната закони“ и заявил, че не ще приема изпращаните в столицата делегации, за да му бъдат поднасяни резолюциите на митингите.

Телеграмата на Т. Иванчев внесе нова, още по-голяма яснота в разположението на силите, обявяващи се в подкрепа на закона за натуралния десятък или бореци се против неговото прилагане. След рухването на илюзията, че правителството само ще се откаже от своето мероприятие, когато узнае волята на народа, беше подкопана и надеждата, която част от селското население хранеше по отношение на княз Фердинанд. Макар да беше ненавиждан от селяните още в първите години след идването си в България като немски агент и натурник на Стамболов, Фердинанд дълго време беше изтъкван от буржоазията като „умен“ и „справедлив“ княз, който стои над политическите партии и защитава интересите на целия народ. Освен това, сред част от селяните имаше известни верноподанически чувства, които само времето и опитът можеха да изкоренят. А опитът не закъсня да дойде. След приемането на закона за десятъка в началото на 1900 год. от Народното събрание, Фердинанд побърза да издаде указ за неговото одобрение. После дойде изпращането на окръжната телеграма на Т. Иванчев и селяните разбраха, че тяхната справедлива борба се осъжда и преследва не само от правителството, но и от Фердинанд. С това той беше разобличен като защитник на „народните интереси“ и беше нанесен удар върху една илюзия, която спъваше

развитието на селското движение, като движение, насочено не само против буржоазията, но и против монархизма.

Междувременно борбата против натуралния десятък все повече и повече се разрастваше. От средна и източна Северна България, където беше главната база на движението, и от Причерноморието борбата се пренесе и в западната част на Северна България, и в Тракийската равнина. Протестни събрания бяха организирани или бяха изпратени протестни телеграми от отделни села в подбалканските долини, Софийско и Югозападна България. Негодуващият глас на селяните ставаше все по-гневен и по-мощен. Борбата се засилваше с всеки изминат ден и увеличаваше все по-широки маси от населението в селата и в някои градове.

През януари протестираха против приемането на закона за десятъка селяните в Смолянски, Фердинандско (Михайловградско), и Рабиша, Белоградчишко. В началото на февруари масово протестно събрание против десятъка устрои селяни от 4 свищовски села, а също и селяни от 25 плевенски и никополски села. Протестен митинг беше свикан на 30 януари в гр. Разград. На него беше прието „Въззвание към земеделците от Разградски окръг“, в което се изтъкваше, че управляващите партии след Освобождението не са развили производителните сили на страната, но са я заложили на немските банки. Тези партии, а именно каравелисти, цанковисти, стамболовисти и народняци, непрекъснато лъжат народа, за да се докопат и задържат на власт. Такава е политиката и на радославистите. Но те отиват още по-далече, като въвеждат закона за натуралния десятък.

Възванието беше съставено в духа на социалистическата пропаганда. То беше подписано, освен от няколко българи, и от двама турци. Турци участваха и в протестните събрания, организирани в някои лудогорски и добруджански села. Това беше ново явление в развитието на селското движение, когато в борбата против натуралния десятък започваха да се преодоляват националните различия, и националната вражда отстъпваше място на идеята за защита на общите селски интереси.

Възванието, издадено на 30 януари в Разград, призоваваше селяните да се борят за въвеждане в страната на прогресивно-подоходен данък, включен като задача в минималната програма на

БРСДП. Това показваше, че в съставянето на възванието бяха взели участие някои от местните учители-социалисти, които по-късно бяха подложени на преследване от органите на властта.

На 6 февруари в Разград се състоя нов протестен митинг с участието на повече от 10 000 души. Двадесет дена по-късно масов протестен митинг беше свикан в Шумен (Коларовград). В него участваха 12 000 души. На 27 февруари протестни митинги бяха устроени в Луковит (4000 души), в Силистра (6000 души), Провадия (5000 души), с. Летница, Ловешко, (20 000 души) и др. През февруари многолюдни протестни събрания бяха устроени и в някои южнобългарски села.

Борческият дух, който владееше на митингите, намираще израз в приеманите резолюции. „Обаждаме на всички настоящи и бъдещи управници, се казва в една резолюция, че ние не сме вече стадо за стрижене, а народ, който знае да наказва и възнаграждава.“ А в друга резолюция се заявяваше: „... Апелираме към угнетения, оголял и изгладнял българин да разтърси мощните си плещи и да прати по дяволите веднаж за всякога всякаквито натрапени режими с букетите и баловете им.“

Не навсякъде обаче резолюциите бяха така смели и категорични в решението на участниците в митингите да се борят за защита на своите интереси. На много места, където беше силно влиянието на буржоазните партии или където ръководството на земеделските дружби се намираще в ръцете на селски кулаци, търговци и буржоазни интелегенти, резолюциите имаха не заплашващ, а умоляващ тон и изразяваха надежда, че Фердинанд ще отмени закона за десятъка.

Но тази надежда беше суетна. Това ставаше все по-ясно за мнозинството от участниците в движението против десятъка и пред тях открито се поставяше въпросът, по кой път трябва да се върви, за да се принудят правителството и Фердинанд да отстъпят. След приемането на закона за десятъка и одобрението му от Фердинанд правителството изработи правилник за неговото приложение. Това правеше борбата още по-належаща. Но по кой път трябваше да се върви? Трябваше ли да се следват съветите на водачите на буржоазните партии за извършване на мирни протести с искане да бъде сменено правителството (за да дойдат те на власт!), или трябваше да се следва пътят на смелата и непримирима борба. С бързото развитие на

движението този въпрос се поставяше за разрешение пред селяните в цялата страна. Той се поставяше особено остро там, където движението беше най-силно и където органите на властта вземаха най-драстични мерки за неговото потушаване.

По-нататъшният ход и вътрешната логика на събитията дадоха отговор на този поставен за разрешение пред селяните въпрос. В изпълнение на правителствените нареждания за вземане на строги мерки против участниците в движението против натуралния десятък, някои местни органи на властта пристъпиха към извършване на репресии и арести и това предизвика засилване на селската борба. При опит да бъдат арестувани участници в движението против десятъка, на редица места в Североизточна България селяните се противопоставяха на стражарите, прогонваха ги и ги набиваха. С това борбата против натуралния десятък навлезе в нов, трети етап, който се характеризираше с открита съпротива на селяните против правителствените нареждания и с масови репресии от страна на полицията и войската. Това беше етапът на селските бунтове.

Началото на този нов етап в развитието на борбата против десятъка беше поставено с оказването на съпротива от страна на селяните в някои лудогорски и добруджански села и главно със събитията във Варна, Хасково и с. Красен, Русенско.

Преди да минем към разглеждането на този въпрос, нека накратко се опрем върху ролята на Българския земеделски съюз и на Българската работническа социалдемократическа партия в развитието на селските вълнения и бунтове, тъй като без това не ще можем да изясним правилно техния характер и значение.

5. БЗС И СОЦИАЛИСТИТЕ

Отбелязахме по-горе, че селските вълнения и бунтове през 1899–1900 год. избухнаха без предварителна политическа и организационна подготовка. Те избухнаха и се развиха стихийно, нямаха обща програма и общо организационно ръководство. Въпреки това обаче в развитието на селските вълнения и бунтове взеха участие различни политически сили, които бяха предварително организирани или се организираха по време на самата борба. Това бяха буржоазните политически партии, Българският земеделски съюз и Българската работническа социалдемократическа партия.

Когато вълненията против натуралния десятък надхвърлиха рамките на едно обикновено движение против политиката на радославовото правителство, водачите на буржоазните партии, както отбелязахме, започнаха да бият отбой, да съветват за запазване легалността на борбата. Те се уплашиха от размаха на движението и се стремяха да ограничат неговото по-нататъшно разрастване и превръщане в открита съпротива против престъпната радославистка власт. В това отношение те бяха последователни и верни на себе си, защото въпреки своите противоречия, борби и дразги с радославистите, имаха общи интереси с тях и преди всичко общ беше стремежът им да лъжат, потискат и ограбват народа и да го държат в покорност спрямо цялата капиталистическа класа.

Селските вълнения и бунтове против натуралния десятък дадоха тласък на движението за създаване на отделна селска или по-точно земеделска организация, което беше започнало да се проявява още преди това. Това — от една страна, а от друга, обстоятелството, че на някои места създадените и създаващите се по време на вълненията и бунтовете земеделски дружинки или дружби заставаха начело на движението, създаде убеждението, че вълненията и бунтовете са дело на Българския земеделски съюз и се ръководят от него. Това обаче не беше така. По това време Българският земеделски съюз се намираше в началния период на своето изграждане и в него се бореха много

взаимно противоречиви сили, които не му позволиха да види, правилно да изясни и последователно да се бори за защитата на жизнените интереси на трудещото се селско население против грабителската политика на буржоазията. Въпреки това обаче Българският земеделски съюз (по-късно преустроен като политическа партия Български земеделски народен съюз) като цяло или с отделни свои организации и дейци взе активно участие в развитието на събитията.

Идеята за създаване на отделна селска (земеделска) организация води началото си от второто десетилетие след Освобождението. Тази идея беше израз на стремежа да се защитят интересите на дребните селски производители от хищническата експлоатация на търговско-лихварския капитал и на държавата. Тя се роди и се разви първоначално като идея за създаване на земеделска „професионална“ организация, а не политическа партия.

Възникването на идеята за създаване на отделна селска (земеделска) организация беше един продължителен и труден процес. След Освобождението част от селяните бяха включени в политическия живот на страната чрез участието си в борбите на двете политически партии — консервативна и народнолиберална. Скоро консервативната партия слезе от политическата сцена поради наличието на остри противоречия и борби в нейните редове, а народнолибералната се разпадна на няколко фракции, които по-късно се превърнаха в самостоятелни партии — прогресивнолиберална (цанковисти), народнолиберална (стамболовисти), народнолиберална (каравелисти) и либерална (радослависти). По-късно беше образувана в народната или народняшката партия, начело с К. Стоилов. Всички тези партии изразяваха интересите на различни прослойки от едрата, средната и на част от дребната, предимно градска буржоазия, и водеха остри борби помежду си за политическата власт.

Обременени с тежки данъци, ограбвани от търговско-лихварския капитал и задъхващи се от изостаналостта и малодоходността на своите стопанства, дребните и средните селяни дълго време живееха с лъжливата надежда, че идващите една след друга на власт буржоазни партии ще подобрят тяхното положение. Това обаче не ставаше и процесът на обедняване и разоряване на селяните се засилваше. Тогава сред някои селски интелегенти се зароди идеята за създаване на

отделна земеделска организация, която да защитава икономическите интереси на селяните и да води масова културно-просветна работа сред тях. Тази идея се роди и разви до известна степен под влияние на разрастващата се социалистическа пропаганда в страната и под влияние на работническото социалистическо движение, което печелеше своите първи успехи в борбата против капиталистическата експлоатация и гнет.

В своята пропаганда българските социалисти правилно изясняваха причините и характера на икономическите процеси, които се извършваха в страната след Освобождението, разкриваха тежкото положение на народните маси поради засилващата се експлоатация и гнет на търговско-лихварската и новообразуващата се промишлена буржоазия, разобличаваха грабителската и противонародна политика на сменящите се една след друга на власт буржоазни партии. Те разкриваха класовата същност на буржоазната държава и изтъкваха нейната роля на оръдие в ръцете на буржоазията за потискане и ограбване на народните маси. Всичко това помагаше за освобождаване на част от селяните и особено на селската интелигенция от влиянието на буржоазните партии и за възникване на идеята за създаване на отделна селска (земеделска) организация, която да защитава селските интереси.

Социалистите призоваваха към организиране и борба против буржоазията работническата класа, но това намираще отзвук и сред селяните. Обаче селяните не можеха да възприемат идеята за неизбежността на своето пълно разоряване и превръщане в наемни работници, та едва като такива да водят борба против буржоазията. Те се стремяха да запазят своето положение на дребни производители и се насочваха към борба с оглед на своите тогавашни, а не бъдещи интереси. Идеята за създаване на отделна селска (земеделска) организация доби широка популярност в края на народняшкия режим, когато положението на дребните селски производители рязко се влоши. Тя стана още по-популярна след идването на власт на либералите, които се нахвърлиха със стръв за ново, още по-голямо ограбване на селяните. Тази идея пропагандираха отделни земеделски дейци като Ю. Пекарев във Варна, Я. Забунов в Плевен, Д. Драгиев в Ст. Загора и др. В схващанията на първите дейци за характера и задачите на земеделската организация имаше съществени различия.

Едни смятаха, че трябва да се създаде икономическа организация за осигуряване на евтин земеделски кредит, въвеждане на нови култури и внедряване на рационални способи за обработване на земята, други изтъкваха необходимостта от засилване на земеделската просвета, а трети говореха за прокарване на данъчни, административни, медицински, просветни и други реформи в полза на селяните. Едновременно с това възникнаха първите земеделски дружинки, наименувани така по подобие на социалистическите дружинки. Те се образуваха в най-развитите в селскостопанско отношение райони на средна и източна Северна България.

Още преди вземането на решение от страна на либералното правителство за въвеждане на закона за натуралния десятък, група обществени дейци от с. Бяла Черква, Търновски окръг, начело с Цанко Бакалов Церковски, създадоха „Привременен комитет“ за свикване на учредителен конгрес на земеделците в България. На 20 септември 1899 год. комитетът издаде „Възвание към българските земеделци“, което беше разпратено из цялата страна. Във възванието се отправяше призив за създаване на български земеделски съюз като икономическа организация, в която да членуват всички, които се занимават със „земеделски занаят“. За пример се сочеха професионалните организации на учителите, книжарите, пчеларите, общарите и панталонджиите (шивачите).

Решението на правителството да въведе закона за натуралния десятък даде тласък на движението за създаване на земеделски дружини. През ноември и декември 1899 год., във връзка с борбата против законопроекта за десятъка и предстоящото свикване на учредителния земеделски конгрес, в страната се създадоха около 70 земеделски дружинки, главно в средна и източна Северна България. В Южна България се създадоха отделни дружинки в Панагюрско, Пазарджишко, Харманлийско и др. Движението за създаване на дружинки още не беше обхванало цялата страна. То се развиваше във връзка с борбата против десятъка и имаше най-големи успехи там, където тази борба беше най-силна.

Учредителният конгрес на Българския земеделски съюз се състоя на 28, 29 и 30 декември 1899 год. в Плевен. На него присъствуваха 800 делегати, които имаха различен социален произход и класова принадлежност. Мнозинството бяха дребни и средни селяни, но имаше

и богати селяни, а даже и едри земевладелци, които се стремяха да прикрият съществуващите класови противоречия сред селяните и да вземат ръководството на конгреса в свои ръце. На конгреса присъствуваха представители на различни буржоазни партии, ръководени от тайната надежда да поставят новообразуващата се земеделска организация под свое политическо ръководство. Значителен брой от делегатите бяха социалисти. Те водеха на конгреса социалистическа пропаганда и даваха отпор на домогванията на селските кулаци и на представителите на буржоазните партии. Но мнозинството от присъстващите на конгреса социалисти, начело с Я. Сакъзов, стояха на неправилни теоретически и тактически позиции. Те погрешно смятаха, че могат да дадат „социалистическа“ насоченост в работата на конгреса, като създадат масова селска организация, намираща се под тяхно ръководство. Това беше проява на техния опортюнизм, на стремежа им да намерят база за своята „широка“ дейност извън редовете на българската работническа класа.

Българските революционни марксисти, начело с Д. Благоев, не бяха съгласни със схващанията и с дейността на Я. Сакъзов на учредителния земеделски конгрес. Благоев правилно изтъкваше, че земеделското движение в България не може да се развива като социалистическо движение, защото не почива на класово-пролетарски основи: Партията според него не трябваше да се отказва от воденето на социалистическа пропаганда сред бедните и дребните селяни, настоящи или бъдещи пролетарии, но главното й внимание и сили трябваше да бъдат насочени към класовото осъзнаване и организиране на градския пролетариат.

Схващането на Д. Благоев и на българските революционни марксисти по този въпрос бяха правилни. При тогавашните условия на неукрепнало още работническо революционно движение в България, чрез впускането си в „широка дейност“ сред дребните селски производители и изобщо сред селяните партията можеше да се изроди от социалистическа в демократическа или радикалдемократическа партия. Но Благоев и другите български революционни марксисти допускаха грешка, като не виждаха революционни възможности и у селяните още преди превръщането им в пролетарии. Те погрешно смятаха, че в стремежа си да запазят своето съществуване като дребни производители селяните не могат да играят революционна

роля. Поради това не бързаха и с изработването на революционна аграрна програма за работа на партията сред селяните.

Въпреки това обаче, българските революционни марксисти взеха активно участие в движението за защита на селяните от насилническата и грабителска политика на буржоазията. Те се отнасяха с дълбоки симпатии към селските вълнения и бунтове и всячески се стараеха да ги подкрепят. В случая те действаха в съгласие с издигнатия по-късно от В. И. Ленин принцип за това, че пролетариатът трябва да поддържа всяко демократическо движение, без да е длъжен да се слее с него (В. И. Ленин, Съч., т. 35, стр. 229).

А селските вълнения и бунтове в България през 1899–1900 год. бяха действително едно широко демократично и прогресивно движение. Те бяха не само израз на стремежа да се защитят интересите на селските производители от грабителските домогвания на радославистите, но и съпротива против една реакционна политика, която задържаше икономическото развитие на страната и следователно пречеше за нарастването и укрепването на демократическите и революционните сили. Още преди избухването на селските вълнения и бунтове, в редактираното от Д. Благоев сп. „Ново време“ бяха обнародвани редица материали, които разкриваха по най-ярък начин тежкото положение на селяните, притискани от алчните търговци и лихвари и от данъчните органи на държавата. „Положението на селяните в Бургаския окръг, писа Благоев в статията си «Няколко бележки върху земеделческия въпрос у нас», е извънредно лошо. То е задлъжняло «до уши» и по-голямата част от него работи чужда земя, на която безбожно го експлоатират земевладелците. Селяните вземат на заем пари от едно място, за да платят на друго. Правят все нови и нови дългове и бързо се разоряват.“ Същата картина за положението на селяните Благоев рисува и за Видинско, Ломско, Пазарджишко и др. места. Той поздравява селските учители-социалисти, които развиват активна просветна и културна дейност в селата, и ги препоръчва като пример на истинска народополезна дейност.

Д. Благоев се обяви решително против въвеждането на закона за натуралния десятък. Този данък според него действуваше съсипателно по отношение на малките и средните земеделски стопанства, а едрите губеха и собствениците им се връщаха назад към примитивни и съсипателни начини на производство, каквито бяха изполицата и

обработването на земята на трето. Макар да засягаше цялото земеделско население, законът за натуралния десятък се стоварваше най-много върху гърба на бедните и дребните селяни, които ставаха изполичари и третинници и се лишаваха от насъщния си хляб. Със своята политика на засилено ограбване на селския труд либералната партия според Благоев създаваше положение, от което не можеше да се излезе с обикновени средства. Той говореше, че изходът е само един — борба за отменяне на закона за десятъка и за събаряне на радославистката власт. Тази борба трябваше да се води неотстъпно и смело. Тя трябваше да се води не само за отменяне на закона за десятъка и за промяна на правителството, но и за прекратяване на системата на дворцови режими и за установяване на истинско конституционно управление в страната.

На учредителния конгрес на Земеделския съюз в Плевен беше избран Централен управителен комитет, който се опита да вземе под свое ръководство движението против натуралния десятък. В състава на Централния управителен комитет обаче влязоха представители на селската буржоазия, градски търговци и буржоазни интелектуалци, които се страхуваха от разрастването на движението и особено от излизането му извън рамките на буржоазната „законност“. Това бяха едрият земевладелец Холевич, ветеринарният лекар и търговец Н. Корманов, учителят Д. Драгиев и др. Те смятаха, че борбата против десятъка трябва да се води „мирно и тихо“, като се изпращат „верноподани“ молби до княза за отменяване на закона за десятъка и за сваляне от власт на либералното правителство. Тази линия на поведение на Централния управителен комитет на Българския земеделски съюз никак не отговаряше на бурния кипнеж сред селяните в борбата против десятъка и не осигуряваше нейния успех. Тя беше линия на ограничаване ръста на движението в същото това време, когато правителството полагаше усилия с най-жестоки мерки да го потуши.

Тази линия на поведение на Централния управителен комитет на БЗС не беше правилна, не отговаряше на интересите на огромното мнозинство от селяните, които участваха в движението против десятъка. Тя водеше обективно до подчиняване на селяните на интересите на буржоазията и на монарха, който се представяше като някакъв надпартиен и безпристрастен общонароден ръководител. И това се правеше в същото това време, когато Фердинанд подписа указа

за влизане в сила на закона за десятъка и когато чрез министър-председателя Т. Иванчев изяви своята пълна солидарност с насилствените действия на правителството.

Българските революционни марксисти бяха решително против тази неборческа линия на поведение на Централния управителен комитет на БЗС. И това намери израз както в статиите на Благоев, поместени в сп. „Ново време“ по време на селските вълнения и бунтове, така и в материалите, обнародвани във в. „Работнически вестник“ в края на 1899 и първата половина на 1900 год.

Редица материали за положението на селяните и за селските вълнения и бунтове бяха обнародвани в „Работнически вестник“ от Г. Кирков, един от редакторите и издателите на вестника по това време. Кирков пишеше задълбочени статии върху икономическото развитие на страната и положението на селяните. Но той притежаваше и крупен литературен талант. В своите фейлетони той умееше да приближи и да направи понятни за читателите на вестника и най-сложните икономически и политически въпроси и да посочи конкретно кои са виновниците за бедственото положение на селяните и как трябва да се води борбата против тях. Когато на учредителния конгрес на Земеделския съюз беше направено предложение да се изпрати поздравителна телеграма до княза, Кирков написа фейлетона „Вълци и овце“, в който разобличи хитрата политика на „вълците“ (буржоазията) спрямо „овцете“ (селяните) и призова последните към борба в защита на своите интереси. Когато избухнаха първите масови вълнения и бунтове, Кирков написа фейлетона „На връщане“, в който приветствува засилващата се борба против десятъка. Той писа, че горчивата чаша на селското търпение вече прелива; навред из страната се носят проклятията на селяните и земята кънти под тежките им стъпки.

Д. Благоев и Г. Кирков приветствуваха и насърчаваха участието на социалистите в протестните събрания и демонстрации против десятъка. На много места тези събрания и демонстрации се свикваха по инициатива на местните социалдемократически организации и групи, например в Хасково, Пловдив, Ямбол, Казанлък, Ески Джумая (Търговище) и др., и това беше оценявано от „Ново време“ и от „Работнически вестник“ като „добро начало“ в борбата против престъпленията на радославистката власт.

Изобщо българските социалисти не само се отнасяха със симпатия към справедливите искания на селяните и насърчаваха тяхната борба, но и активно участваха в нея. Те се стремяха да дадат правилна политическа насоченост на движението против десътка, като разобличаваха поведението на буржоазията и на буржоазните елементи в Земеделския съюз. По време на вълненията и бунтовете социалистите пропагандираха лозунги за провъзгласяване на България за република. Това съдействуваше за внедряването на антимонархически чувства и убеждения сред селяните и подкрепяше растящите демократически и антимонархически сили в Българския земеделски съюз.

6. ДОЛУ ТИРАНИТЕ!

До прокарването на закона за натуралния десятък в Народното събрание борбата на селяните се водеше под лозунга: „Долу законопроектът за десятъка!“ След това, когато законопроектът беше приет и правителството се опита с насилствени мерки да потуши съпротивата на селяните, борбата започна да се води под лозунга: „Долу тираниите!“ Тези тирани бяха правителството и неговите органи по места, които полагаха всички усилия да изпълнят заповедите за смазване съпротивата на населението. Окръжното на В. Радославов и телеграмата на Т. Иванчев, както и извършените при тяхното изпълнение насилия и жестокости оказаха обратно въздействие върху хода на събитията. Вместо уплаха и стихване на вълненията, пред лицето на отправената към тях заплаха селяните се вдигнаха на още по-героична и смела борба. На редица места тази борба стихийно прерасна в открито и демонстративно непризнаване и неподчинение на правителствените нареждания и в кървави сблъсквания с органите на властта. Така започнаха селските бунтове. Те бяха последният етап и върхната точка на борбата против насилническата и грабителска политика на радослависткия режим.

На 5 март 1900 год. във Варна беше насрочен масов протестен митинг против десятъка с участие на селяните от околните села. Още в следобед на предишния ден в града започнаха да пристигат поединично и на групи селяни за участие в митинга. Изпълнявайки нарежданията на централната власт, полицията извърши масови арести на дошлите в града селяни. Арестуван беше и Ю. Пекарев, един от ръководителите на земеделското движение във Варненския край и редактор на в. „Земеделска борба“. Въпреки насилията на полицията, на 5 март сутринта във Варна се стекоха хиляди селяни от околните села. Към тях се присъединиха и трудещи се от града, така че общият брой на участниците в митинга надхвърлиха 15 000 души.

Митингът се състоя на пазарния площад. Той беше открит от едрия земевладелец Холевич, член на Централния управителен

комитет на Земеделския съюз. След речта на Холевич говориха още няколко души и накрая бе приета резолюция за отменяване на закона за натуралния десятък. Това беше към 12 часа по обяд. Закривайки митинга, Холевич призова участващите в него да се разотидат мирно и тихо по своите домове и в родните си села. Но селяните отказаха да се вслушат в неговите „благоразумни“ съвети. Около 500 души селяни, към които по-късно се присъединиха и други участници в митинга, се отправиха към Окръжното управление. Те нахълтаха в двора на управлението и поискаха да бъде освободен от ареста Ю. Пекарев. В двора на управлението се намериха група пеши и конни стражари и една рота войници, които възпрепятстваха влизането на селяните в сградата на управлението, за да предявят своето искане. В управлението беше окръжният управител, но той отказа да приеме делегацията на селяните. През това време обаче към окръжното управление се стекоха нови селски маси. Те заляха всички съседни улици и дворове, а някои даже се покачиха върху покривите на по-близките здания.

Минаха няколко часа в безрезултатни преговори между селяните и представители на административната власт за допускане на излъчената от селяните делегация при окръжния управител, който отказваше да я приеме. При струпването на нови групи селяни в двора и около оградата на управлението, окръжният управител поиска от началника на варненския гарнизон да бъде засилена охраната на управлението с допълнителни войскови части. Към намиращите се в двора войници бяха присъединени още две роти в пълно бойно снаряжение. В сградата на управлението пристигна и началникът на гарнизона, но и той както и окръжният управител отказа да разговаря със „селенията“. Напрежението се засили, когато околийският началник Д. Мутафов даде заповед на конните стражари да изтласкат селяните от двора на управлението. Стражарите се насочиха към селяните с извадени саби, но срещнаха техните криваци. Кратката схватка завърши в полза на селяните, които се придвижиха към стълбището на управлението, като някои от тях успяха даже да заемат част от стъпалата. Новите настоятелни искания да бъде приета делегацията пак бяха отхвърлени от окръжния управител, който продължаваше да се крие в своя кабинет заедно с началника на гарнизона. Последен напън, и селяните щяха да проникнат в сградата

на управлението. Пред мисълта за „страшната“ среща с делегацията, началникът на гарнизона даде заповед за изтичане на селяните от двора на управлението с помощта на войнишките щикове. Но и това не помогна. Селяните упорито настояваха да бъдат допуснати да се явят пред окръжния управител и да му изложат своето искане за освобождаване на Пекарев. Тогава беше дадена заповед за стрелба. Войнишката тръба изсвири тревожно. Чу се заповед: „Огън бий!“ — и пушките на една рота войници изгърмяха с трясък срещу селяните. След това залпът се повтори и в двора на управлението паднаха първите жертви. Селяните започнаха да отстъпват, поразени от неочакваната заповед да се стреля в народа. След това избухна буря от негодувание и към двора на управлението се понесоха камъни и дървета от съседните дворове и улици. На земята останаха да лежат двама убити и няколко тежко ранени.

Вестта за насилствената разправа със селяните във Варна бързо облетя цялата страна, предизвиквайки навсякъде голямо негодувание и протести. За всички стана ясно, че в стремежа си да наложи закона за десетката правителството не ще се откаже от прилагането дори и на най-жестоки средства. Но терорът над селяните във Варна и дадените жертви не смутиха и не уплашиха участниците в движението против десетката. Волята на народа не можеше да бъде пречупена с куршуми. В отговор на извършеното насилие, в десетки села и градове бяха свикани нови протестни събрания, на които прозвуча могъщият народен глас: „Долу тираните!“ „Долу престъпната радославистка власт!“

Местният комитет на Работническата социалдемократическа партия в гр. Хасково издаде възвание към населението в окръга, в което го призова към борба за защита на своите политически права. За 19 март беше насрочено свикването на голям протестен митинг с участието на населението от града и околните села. Инициативата за свикването на митинга беше подкрепена от местната земеделска организация. Това вбеси представителите на административната и полицейска власт. В навечерието на митинга в Хасково бяха докарани стражари от Харманли и Първомай и беше вдигната на крак цялата полиция в окръга. На 18 март в Хасково бяха извършени масови арести на селяни. Стражарите ходеха по хотелите и ханищата в града, изпъждаха селяните от стаите, в които се бяха настанали, и ги биеха с

камшици. Сутринта на 19 март целият град беше блокиран от пеши и конни стражари. В тяхна помощ бяха повикани и пожарникарите, а също и гражданските агенти. Всички пътища, водещи за града, бяха завардени и идващите селяни бяха пресрещани, бити и възпрепятствувани да влязат в града. Но и това не помогна. Селяните се противопоставяха на стражарите, разкъсваха полицейските кордони и се вмъкнаха в града. Митингът беше открит в определеното време с участието на повече от 10 000 души селяни и бедни трудещи се от града. Ораторите на митинга изразиха своето възмущение от насилническата и грабителска политика на правителството и призоваха населението към борба. Един от тях беше местният социалдемократ Д. Дамянов. Полицията се опита да разтури митинга, но това не ѝ се удаде. Ранени бяха двама селяни и други 24 бяха арестувани и жестоко бити. По общо искане прието бе резолюцията на митинга да се съобщи на княза „само за сведение“. С това беше даден израз на недоволството на селяните от поведението на Фердинанд в подкрепа на закона за десетъка. Очевидно пропагандата на социалистите против монархизма беше намерила почва сред участниците в митинга.

Събитията във Варна и Хасково се потретиха на 24 и 25 март в Ловеч. И там бяха извършени големи насилия над участниците в протестната акция от развилнели се полицейски шайки. Но селяните от околните села и местните бедни граждани не се уплашиха от насилията на полицията. Те оказаха съпротива с камъни и дървета и раниха няколко стражари и околийския началник, който преди това беше ранил един селянин.

Най-характерни за съпротивата на селяните против произволите и насилията на правителството и на неговите органи по места бяха бунтовете в селата Красен и Тръстеник, Русенско. В изпълнение на нареждането да бъдат арестувани най-активните участници в движението против закона за натуралния десетък, на 23 март в с. Красен пристигна русенският околийски началник, придружен от група стражари. Веднага след пристигането му църковната камбана заби тревожно и пред общината се събра голяма група мъже, жени и деца с намерение да осуетят извършването на каквито и да било арести. В завързалия се разгорещен спор селяните заплашиха околийския началник с побой и той беше принуден с подвита опашка да се върне в Русе, където докладва за неподчинението на селяните и

за заплахите с побой. На 27 март придружен от 32 стражари, околийският началник отново пристигна в с. Красен с намерение да сломи със сила съпротивата на селяните. Този път обаче селяните се бяха приготвили за посрещане на неканените гости. Някои от тях бяха въоръжени. При пристигането си в селото околийският началник се опита да попречи да се събере населението чрез биене на църковната камбана, но това не му се удаде. Селяните бяха нащрек. При насочването на стражарите към камбанарията те се спуснаха върху тях въоръжени с камъни и сопи, и ги набиха. Околийският началник беше заловен, вързан и подложен на „обработка“ от селските юмруци и криваци, за да се охлади желанието му да тероризира повече селяните. На другия ден в с. Красен пристигнаха полицейски подкрепления и една рота войници. Едновременно с това в помощ на красенци пристигнаха въоръжени групи селяни от околните села Пиргос (сега Пиргово), Иваново, Щръклево и Божичен. В завързалата се престрелка селяните бяха разпръснати, но на полицията не се удаде да извърши замислените арести.

Въоръжената съпротива на красенци против органите на властта не беше в съгласие с призивите на Централния управителен комитет на Българския земеделски съюз и ръководителите на русенската околийска земеделска дружба за запазване на „легалността“ в борбата против десятъка. Поради това, когато новината за съпротивата се разпръсна из околията и страната, ръководителите на земеделското движение бяха изненадани. Сред някои от тях се засилиха още повече примиренческите настроения, отразяващи интересите на едрите земевладелци и на богатите селяни. В земеделската преса започнаха да се явяват настойчиви призови към селяните за умереност при воденето на борбата и открити осъждания на „насилията“, извършвани уж от селските маси. Особено активна дейност в това отношение развиваха Холевич, Корманов, Драгиев и др. Но в ръководствата на околийските и местните дружби имаше и крайни, непримирими земеделски дейци, за които откритата съпротива против грабителската политика на правителството беше напълно естествена и приемлива.

След събитията в Красен буржоазните опозиционни партии напълно изоставиха своите насърчения към движението против десятъка и започнаха да призовават селяните към „спокойствие“ под предлог, че се застрашава съществуването на българската държава.

Това пролича особено след събитията в с. Тръстеник, където селяните се противопоставиха още по-решително, с оръжие в ръка на правителствената политика.

Жителите на с. Тръстеник негодуваха против поведението на насила наложения им от властта кмет, който ги тероризираше и ограбваше. Без знанието и съгласието на селяните, той изпрати телеграма до правителството, в която се одобряваше въвеждането на натуралния десятък. На 26 март група селяни се събраха в общината и решиха да поискат официално от окръжния управител да бъде разтурен общинският съвет и кметът да бъде заменен с тричленна комисия. Избрани бяха двама делегати, които занесоха протокола на събранието в Русе. Оттам за „разследване“ на случая в Тръстеник беше изпратен околийският началник Марин Мечката. Той беше известен като голям побойник и насилник още от годините на политическата криза в България след Съединението, когато В. Радославов беше за първи път министър на вътрешните работи и побоят беше въведен като широко разпространена мярка.

След заминаването на околийския началник за Русе, селяните изпъдиха кмета от общината и поискаха отново неговото отстраняване от длъжност. В отговор на това на 17 април в Тръстеник повторно пристигна околийският началник, придружен от 25 стражари. Още с пристигането си той започна да върши арести, които предизвикаха голямо негодувание сред селяните. Вестта за пристигането на полицейския отред в Тръстеник и за извършването на арестите се разнесе из околните села. От тях в подкрепа на тръстеничани започнаха да пристигат многочислени групи селяни, въоръжени със сопи и огнестрелно оръжие. Окуражени от подкрепата на своите съседи, тръстеничани нападناха стражарите и ги обезоръжиха. Те заловиха околийския началник и добре го набиха. Набиха също и по-дръзко държащите се стражари. След това ги пуснаха да си отидат.

Когато в Русе узнаха за оказаната съпротива срещу полицейския отред в Тръстеник и за обезоръжаването и побоя над околийския началник и стражарите, военните власти веднага наредиха да замине за селото специален военен отред, състоящ се от две роти войници. Селяните очакваха това и взеха мерки за своята защита. Те се въоръжиха и решиха да окажат съпротива и на войската. Когато войниците приближиха Тръстеник, една от ротите се разгърна във

верига и го обгради, за да прекъсне връзката му с околните села. След това започнаха преговори за предаване на оръжието и на ръководителите на съпротивата против властта. В селото влязоха група стражари и войници. Някои от селяните започнаха да предават оръжието си, но всички упорито отказваха да се съгласят с арестуването на техните ръководители.

През това време към Тръстеник продължаваха да се стичат селяни от околните села, въоръжени с огнестрелно оръжие, ножове, сопи, криваци и др., и открито изявяваха своята готовност да се сражават с полицията и войската в защита на своите съседи. Като приближиха Тръстеник, те се настаниха на околните височини и по този начин войниците се оказаха обградени от двете страни — отвътре от тръстеничани и отвън — от притеклите се в тяхна помощ селяни от околните села. Това действа върху духа на войниците, които бяха смутени от грамадния брой на обграждащите ги селяни — около 4–5 хиляди души. От друга страна, войниците бяха потиснати и от мисълта, че трябва да се бият със свои братя селяни, които ги призоваваха да не изпълняват заповедите на командирите. Някои от офицерите симпатизираха на борбата на селяните против грабителската политика на радославистите и проявяваха колебание и нерешителност.

Окуражавайки се от подкрепата на селяните от съседните села, тръстеничани започнаха да действуват по-смело. Те разкъсаха блокадата на селото и се съединиха с разположените по околните височини селяни. След това стремително се насочиха към командния пункт на войсковия отред, преодолявайки съпротивата на войниците и стражарите. На другия ден, 19 април, събитията се развиха още по-неблагоприятно за военните и полицейските власти. От околните села продължаваха да пристигат все нови и нови въоръжени групи селяни.

Постигането на първите успехи повдигна духа на селяните и положението на стражарите и войниците стана критично. За да сломи нападателния дух на селяните, командирът на войсковия отред даде заповед за стрелба. Но войниците отказаха да стрелят в своите бащи и братя. Не беше изпълнена също така и заповедта „На нож!“ Войската се колебаеше. Суровата казармена дисциплина не беше задушила напълно съзнанието за справедливия характер на селската борба. Повечето от войниците бяха селяни и знаеха много добре селските

неволи и тегла. Поради това те не можеха да изпълнят безропотно заповедите на своите командири за стрелба в своите братя по участ. Дисциплината отстъпваше пред проявяващото се съзнание за солидарност в борбата против общия враг.

Когато беше дадена заповед за стрелба, към селяните стреляха само някои от офицерите. Това разяри селската маса и тя се нахвърли с настървение против полицията и войската. Част от войниците бяха обградени и принудени да се предадат заедно с оръжието си. Стълкновението отиваше към своята развръзка. Тогава с най-ускорен марш към Тръстеник бяха изпратени нови войскове части (кавалерия и пехота) от Разград, Търново, Свищов и дори от далечния Добрич (Толбухин). През нощта на 19 срещу 20 април тези части пристигнаха в околностите на селото и започнаха да се готвят за бой. Ротите, в които имаше войници от околните села, бяха изтеглени, за да не влияят върху духа на новопристигналите части.

Поради струпването на големи военни и полицейски сили и липсата на организация, която да обедини и ръководи общите действия, сред селяните настъпи разколебаване. Още през нощта на 19 срещу 20 април някои от тях започнаха да се разпръсват и да се завръщат в родните си села. На другия ден станаха частични престрелки, но у селяните вече липсваше предишният настъпателен дух. Стихийно издигналите се ръководители на движението почувствуваха това и наредиха прекратяване на съпротивата. Налагаше се да се вземат мерки за запазване на хората от репресии. Но такива мерки трудно можеха да осигурят успех.

Събитията в Тръстеник разяриха либералното правителство и Фердинанд. На 20 април беше свикан спешно на заседание министерският съвет и в присъствието на Фердинанд беше решено да бъде обявено военно положение в Русенска, Горнооряховска, Търновска, Разградска и Свищовска околии. Властите в Русе получиха нареждане да извършат масови арести и репресии над населението. В с. Тръстеник бяха арестувани около 450 души. Арестуваните бяха откарани в Русе, където бяха жестоко изтезавани. Около 100 души преминаха Дунава и намериха убежище в Румъния. Арести, насилия и жестокости бяха извършени и върху селяните от съседните села, които се обявиха в подкрепа на тръстеничани. Арестуваните бяха подведени

под съдебно следствие. Войниците, които бяха отказали да стрелят срещу своите братя и бащи, бяха издирени и наказани.

Въвеждането на военно положение в петте околии на Северна България развърза още повече ръцете на правителството и на неговите органи по места за смазване съпротивата на селяните против закона за десятъка. Вече настъпваше пролет и трябваше да се вземат всички мерки за прилагане на закона, а това не можеше да стане, без да бъде смазана съпротивата на селяните. Полицейски шайки непрекъснато обикаляха селата, особено там, където движението беше най-силно, издирваха най-активните борци против десятъка и ги арестуваха. В Търново бяха дадени под съд „за подбуждане на народа към непокорство на законите“ редица участници в движението против десятъка, като Н. Габровски, Ц. Бакалов, Г. Трифонов, свещениците Драганов и Франгов и др. Единствената вина на подсъдимите, както писа „Работнически вестник“, беше тази, че имаха доблестта да се изкажат на многобройни митинги, че са против закона за десятъка. В Хасково беше направен опит за убийство на социалиста Д. Дамянов, който беше един от най-активните борци против десятъка в Хасковски край.

На жестоко преследване заради участието си в движението против десятъка бяха подложени десетки учители в Русенска, Разградска, Търновска, Бургаска, Анхиалска и др. околии. Те бяха арестувани, интернирани в родните им места или в други отдалечени от местоработата им селища и бяха уволнявани от служба. С особено настървение бяха преследвани учителите-социалисти в Анхиалска и Бургаска околии, където те участваха най-дейно, а на места стояха начело на движението против десятъка. В Анхиало по това време беше на работа като пощенски чиновник П. К. Яворов. Той открито симпатизираше на движението против десятъка и поддържаше близки връзки с някои селски учители социалисти. При посещението си в с. Батаджик (сега Бата), Анхиалско, на 30 април 1900 год. П. К. Яворов взе участие в митинга против десятъка.

С настъпването на пролетта правителството взе практически мерки за прилагане на закона за десятъка. Съгласно изработения правилник за приложение на закона всички производители на зърнени храни трябваше да подадат декларации за местонахождението и размера на засетите земи. Едновременно с това се пристъпи към

назначаване на контролори по събирането на десятъка, приготвяне на складове, доставяне на превозни средства („гнили вагони“) и пр. Обикновено за контролори се назначаваха най-корумпираните правителствени партизани, които сега добиваха възможност да покажат своите „дарби“ на мошеници и крадци. Мнозина от тях бяха осъждани за извършване на криминални престъпления. Правителствената преса ругаеше участниците в движението против десятъка и насъскваше полицията да взема още по-крути мерки против тях. Фердинанд се величаеше като „спасител“ на отечеството и „пръв контролор по събиране на десятъка“.

Всичко това още повече раздвижи селските маси, които трябваше окончателно да се простят с надеждата, че законът може да бъде отменен. Вместо отменяне на закона, правителството пристъпи към неговото изпълнение, следователно надеждата ставаше суетна. При това положение засилването на борбата против десятъка беше естествена реакция на предприетите от правителството мерки. На редица места селяните отказваха да подпишат декларации за облагането им с натурален десятък. Те прогонваха идващите в селата контролори и устройваха масови протестни митинги. Примерът на красенци и на тръстеничани ги окуражаваше и им сочеше пътя на борбата за осуетяване изпълнението на реакционния и грабителски закон. През месеците април, май и началото на юни в страната бяха устроени десетки внушителни митинги с участието на селяни и на бедни граждани от стотици села и градове. Митингите се устройваха в градските центрове или в по-големите и централни селища, където се събираха селяните от околните села. В движението се включиха нови райони, където преди това то или не съществуваше, или беше много слабо. Въпреки суровите мерки на властта, митинги се устройваха и в околиците, където беше обявено военно положение. Най-значителни бяха митингите в с. Бяла Черква, Павлиkenско, с. Чаир (сега Камен), Поповско, с. Върбозка, Севлиевско, с. Русокастро и с. Герделий (сега Невестино), Карнобатско, с. Батаджик и с. Еркеч (сега Козичено), Анхиалско, с. Оваджик (вероятно Айваджик, сега Звезда), Бургаско, с. Кнежа, Белослатинско, и в редица още села във Врачанско, Ломско, Пазарджишко, Харманлийско, Казанлъшко, Кюстендилско и др. По-значителни митинги бяха устроени и в градовете Сливен, Ямбол, Карнобат, Казанлък, Попово, Дряново и др. Движението беше

подкрепено от студентите във Висшето училище в София, от българите-емигранти в Съединените американски щати и от българите-студенти в Тулуза, Женева, Мюнхен, Берлин, Илменау, Монпелие, Фрибург, Букурещ и др. европейски градове.

Движението против десятъка през месеците април, май и началото на юни беше особено силно в причерноморските околии на Южна България. Там селяните упорито отказваха да подадат декларации за облагане с натурален десятък и се събираха на масови протестни митинги. В гласуваните резолюции те се обявяваха не само против закона за десятъка, но и против цялата вътрешна и финансова политика на правителството и искаха неговото сваляне от власт. В резолюцията на митинга в с. Джемерен (Чемерен, сега Габър), Бургаско, от 29 май 1900 год. се настояваше да се разтури правителството и да се назначи ново, независимо правителство, което да произведе свободни избори. След това народните представители, а не князът, да изберат министрите, както става с избора на общински съвет и на кмет. В резолюцията се искаше учителите да вземат участие в „селските движения“ и се осъждаха политическите шарлатани, които „дигат врява само да бъдат на власт и да добият тлъст кокал“. В тази, както и в други резолюции, приети на протестни митинги в някои села на Бургаска, Анхиалска и Карнобатска околии, личеше влиянието на социалистическата пропаганда, водена от местните учители-социалисти. Това се вижда и от телеграмата на бургаския окръжен управител до Министерството на вътрешните работи от 8 юни 1900 год. В Бургаска и Карнобатска околии, се казва в тази телеграма, „съществува силно съпротивление на властите по прилагане на закона за десятъка... Дълговременната агитация на селските учители-социалисти е завладяла умовете (на селяните) в доста села. В тези околии няма опасност от агитациите на другите партии от опозицията. Те помагат тук-там, но главно са повлияли социалистическите агитации“.

Допреди известно време се знаеше твърде малко за борбата против натуралния десятък в причерноморските околии на Южна България от пролетта на 1900 год. Знаеше се малко и за участието на учителите-социалисти. Едва напоследък, с обнародването на някои важни документи от окръжния архив в гр. Бургас, можа да се разкрие широкият обхват и сила на движението и участието на учителите

социалисти в него. Издирените и обнародвани документи показаха, че в причерноморските околии на Южна България борбата против десятъка продължава до настъпването, а на места и след настъпването на жетвата на зимниците — средата на м. юни, и се води с голяма упоритост.

Със специално възвание към земеделците в града и околията, на 4 юни в Карнобат беше свикан протестен митинг, на който присъствуваха около 5000 души. Полицията се опита с оръжие да разтури митинга, но селяните оказаха съпротива и в завързалата се схватка бяха ранени няколко души. В осемнадесет села на Карнобатска околия селяните отказаха да подпишат декларации за облагането им с десятък. Отказаха да подпишат декларации и селяните в 3 села на Бургаска околия. В други две бургаски села жителите нападناха общинските канцеларии и си взеха обратно подадените декларации. В някои бургаски села жителите прибраха сеното от ливадите без подаване на декларации. А в карнобатското село Караджиларе (Сърнево) селяните набиха стражаря, изпратен за съдействие на контролора, който избяга. Започваше жетвата на ечемика, а селяните в редица села отказваха да се подчинят на властта, като подадат декларации и допуснат контролорите да опишат подлежащите на облагане имоти.

Уплашен от размаха на движението, с телеграма до министерството на вътрешните работи на 6 юни окръжният управител поиска да бъде въведено военно положение в Бургаска и Карнобатска околии. Само така той смяташе, че ще може да се сломи съпротивата на селяните. Едновременно с това той поиска помощ от командира на 24-ти черноморски полк в Бургас за потушаване на вълненията в Русокастро, където според думите му в началото на юни никаква власт не функционираше и никакви искания на властта не можеха да бъдат изпълнени. Същото беше положението и в редица други села. Съпротивата на селяните срещу прилагането на закона за десятъка в Бургаска и Карнобатска околии затихна едва след започването на жътвата, когато силите и вниманието на селяните бяха насочени към прибиране на реколтата.

В същото това време, когато съпротивата на селяните против десятъка се засилваше и обхващаше все нови райони в страната, ръководството на Земеделския съюз се стремеше да ограничи борбата

в рамките на „легалността“. То осъди поведението на селяните в Красен и Тръстеник и обяви стълкновенията за „престъпление“. Вместо разгръщане на борбата, Централният управителен комитет отново препоръча изпращането на молби до княза, този път с искане не само за отменяне на закона за десятъка, но и за сваляне на правителството.

В заседанието си на 17 и 18 май 1900 год. в Плевен Централният управителен комитет на Земеделския съюз, съвместно с някои представители на околийски земеделски дружби, реши да бъде изпратена в София делегация, която да се представи на Фердинанд и да му изложи истината за бедственото положение на селяните. Това решение беше обосновано с твърдението, че Фердинанд не знае истината за положението на селяните и е заблуден от своите приближени. Обаче Фердинанд отказа да приеме делегацията под предлог, че заминава за чужбина. Това беше голяма плесница за ръководителите на Земеделския съюз, но те и сега не промениха своето отношение към методите и средствата на борбата. На 27 май беше обнародван манифест на Централния управителен комитет към земеделците в България, в който се съобщаваше за решението на комитета да се устроят в цялата страна „мирни митинги“ за отхвърляне на закона за десятъка. Тези митинги трябваше да се проведат на два пъти — на 11 юни в селата и на 29 юни в девет окръжни центрове: Шумен, Плевен, София, Кюстендил, Т. Пазарджик, Стара Загора, Хасково, Сливен и Бургас. Насрочените за 11 юни митинги се състояха на доста места, обаче окръжните митинги напълно се провалиха. Явно беше, че със средствата, които препоръчваше, ръководството на Земеделския съюз не можеше да оглави и ръководи борбата против десятъка. Затова и замислената от него акция се провали. С мирни митинги правителството не можеше да бъде принудено да отстъпи. За това беше необходима смела и упорита борба, и то не на почвата на „легалността“, която грубо се потъпкваше от правителството, а чрез масова съпротива против действията на властта. На терора на правителството трябваше да се отговори с масови акции на неизпълнение нарежданията на правителството, а не да се моли Фердинанд „да се смили“ над своите „верни поданици“ — селяните. Самото обективно развитие на събитията изискваше това, но то не беше направено и борбата беше загубена.

Преди завършването на борбата обаче в най-североизточния край на България станаха събития, които напълно разобличиха насилническата политика на радославистката шайка и на княз Фердинанд и показаха, че тактиката на „верноподани“ молби към Фердинанд беше погрешна.

Селяните от балчишките села Гьоре (сега Видно), Шабла, Дуранкулак, Саръ-Муса (сега Смин) и др. изразиха своето възмущение от въвеждането на закона за натуралния десятък в няколко масови протестни митинги и събрания, организирани в по-големите и централни села. На 19 март 1900 год. беше организирано протестно събрание в с. Шабла с участието на селяни от околните села. На него беше приета резолюция, отхвърляща закона за десятъка и осъждаща насилията и жестокостите на властта, извършени на 5 март в гр. Варна. В резолюцията се отправяше призив към „негово величество народа“ да се присъедини към земеделците в борбата им против десятъка и против насилническата и грабителска политика на либералите. Наближи времето за подаване на декларации за облагане на земеделците с натурален десятък. Селяните в много балчишки села отказаха да сторят това. Тогава административните и полицейски власти решиха да сломят съпротивата на селяните с помощта на терора.

На 22 май в с. Дуранкулак пристигна балчишкият околийски началник Арсениев, придружен от група стражари. Той арестува кмета и писаря в общината и няколко селяни. Арестуваните бяха подкарани под конвой за Балчик. Тогава, при тревожния звън на църковната камбана, селяните масово напуснаха работата си в полето и тръгнаха подир арестуваните. Към тях се присъединиха селяните от Саръ-Муса (разположено на пътя за Балчик) и всички общо поискаха арестуваните да бъдат освободени. Околийският началник отказа да освободи арестуваните и даже заповяда на стражарите да открият стрелба. Но стражарите се уплашиха и отказаха да изпълнят неговата заповед.

Тогава той беше принуден да освободи арестуваните, но се закани жестоко да си отмъсти.

Наскоро след това на околийския началник се отдаде възможност да изпълни своята закана. На 28 май в с. Саръ-Муса беше свикано протестно събрание против десятъка, което началникът представи за бунт и поиска от гарнизона в Добрич (Толбухин) да бъде изпратена

войска за неговото потушаване. На 30 май от Добрич бяха изпратени 2 ескадрона, но понеже събранието в Саръ-Муса беше закрито, войниците и стражарите на Арсениев блокираха едно от най-непокорните балчишки села — Гьоре, и започнаха да вършат в него масови репресии и арести. На следния ден — 1 юни, арестуваните бяха подкарани на север по пътя за Дуранкулак. Подир тях тръгнаха стотици селяни от Гьоре и съседните села. След като изминаха 10 км, близо до с. Каралар (сега Нейково), те бяха нападнати от едно отделение кавалерия и мнозина бяха жестоко премазани и бити.

Вестта за нападението при с. Каралар бързо се разнесе из всички села в Балчишка околия. Тогава по пътя за Балчик започнаха да се струпват стотици и хиляди възмутени селяни, някои от които бяха въоръжени. Броят на селяните, които следваха арестуваните, достигна 2500 до 3000 души. През това време кавалерията и стражарите на Арсениев стигнаха в с. Саръ-Муса и го обсадиха. Заловени бяха няколко души селяни, взели дейно участие в протестното събрание на 28 май, и заедно с другите арестувани ги подкараха по пътя за Балчик.

Извършените арести в Саръ-Муса нажежиха още повече атмосферата. От селата продължаваха да прииждат все нови и нови групи селяни, някои от които бяха чак от Добричка околия. Сред тях се чуваха гневни закани към полицията и войската, но общият дух беше повече примирителен. Когато множеството достигна с. Калъкчийи (сега Стаевци), беше решено да се изпрати делегация до командира на войсковата част с молба да бъдат пуснати арестуваните. Но това не можа да се изпълни.

Прикривайки се зад няколко височини, разположени близо до пътя, докато селяните приближиха Дуранкулак, кавалеристите дадоха няколко пушечни залпа срещу тях и след това се нахвърлиха да ги секат с голи шашки. Изненадани от внезапното нападение, селяните бяха смутени и започнаха да се разпръсват. Но те бяха застигнати в нивята и там войниците започнаха да ги секат. Алената кръв на селяните се смеси с отъпканите зелени жита. Насилието и жестокостта тържествуваха. Селяните войници убиваха и раняваха своите братя и бащи, заслепени от суровата казармена дисциплина. Някои от нападнатите се опитаха да се защитят, но защитата им беше неорганизирана и слаба. Въпреки това, бяха убити и ранени няколко души и от войската. Така кръвопролитие то стана общо.

Броят на убитите и съсечени селяни при Дуранкулак беше 90 души, а броят на ранените — 300! Зрелището беше ужасно! След като извърши „героичния“ си подвиг, войската се оттегли към румънската граница, за да попречи на преминаването на селяните на румънска територия. Наказанието на „непокорните“ трябваше да бъде доведено докрай.

Когато известието за клането на селяните край Дуранкулак се разнесе из страната, възмущението, гневът и протестите бяха всеобщи. Но вместо да се стресне от извършените по негова заповед жестокости, правителството на либералите засили още повече терора. Военно положение беше въведено в целия Русенски, Разградски, Търновски, Шуменски и Варненски окръзи и бяха издадени „временни наредби“ за ограничаване свободата на печата. Убийците трябваше да се предпазят от повсеместно надигане на населението в Североизточна България, а на печата трябваше да се постави катинар, за да не разкрива извършените зверства. Възползувайки се от обявяването на военното положение, административните и военните власти в Шумен решиха да изпратят 19-ти пехотен полк за сломяване на съпротивата на селяните в няколко шуменски села, отказващи да подадат декларации за облагане с натурален десятък. На 12 юни полкът обсади с. Злокучене в продължение на три денонощия и принуди селяните да подадат декларации. Съпротивляващите се бяха арестувани и жестоко бити. Същото се повтори в селата Смядово, Мараш и Ченгел (Диздядово). Законът трябваше да бъде приложен на всяка цена и съпротивата на селяните трябваше да бъде сломена. Такава беше логиката на управляващите и само всеобщото надигане на народа за борба против насилията и убийствата можеше да ги принуди да отстъпят. Но народът, селяните, не бяха готови да направят това. Те не бяха подготвени, не бяха организирани. Затова въпреки упоритата си съпротива те преклониха глава пред организираното насилие на буржоазната държава, затаявайки дълбока ненавист и омраза към своите грабителни, насилници и убийци.

Когато известията за селските вълнения и бунтове стигнаха до съседните страни, правителствата на Турция, Сърбия и Румъния побързаха да изкажат своето одобрение от действията на радослависткото правителство. Защо те направиха това? Нали между тях имаше остри противоречия и борби за надмощие и за подялба на

една или друга балканска територия? Нали непрекъснато се дебнеха и се готвеха за война? Да, те се дебнеха и се готвеха за война, но в България беше станало нещо, което дълбоко застрашаваше техните интереси. Примерът на българските селяни можеше да бъде последван от селяните и в техните собствени страни и тогава на тях щеше да им стане горещо. А положението на селяните и в Турция, и в Румъния, и в Сърбия беше необикновено тежко. В Турция и в Румъния не беше ликвидирано феодаалното земевладение, а сръбските селяни страдаха от същите несгоди и беди, от които страдаха и българските селяни. На тази основа между управляващите среди в България, Турция, Румъния и Сърбия се създаваше единодействие, което беше израз на тяхната класова солидарност в борбата им против селското движение.

7. ГОЛЯМАТА ПОУКА

Въпреки масовата и повсеместна съпротива на българските селяни против закона за натуралния десятък и против цялата насилническа и грабителска политика на радославистите, селските вълнения и бунтове завършиха с неуспех. Опирайки се на организираната държавна сила — административния апарат, полицията и войската, правителството успя да сломи съпротивата на селяните и да наложи прилагането на закона за десятъка. Силите на селяните бяха разпокъсани. Те действаха неорганизирано, стихийно. Нямаше единна организация и общ план за борба. Нямаше и единно борческо ръководство.

Победата на радослависткото правителство обаче беше временна, нетрайна. Пред организираното насилие на буржоазната държава селяните бяха принудени да отстъпят, да се подчинят на реакционния и грабителски закон. Но те не се отказаха изобщо от борбата против правителствената политика. При събирането на натуралния десятък, както и при доставката на вагони, направата на хамбари и пр., правителствените партизани извършиха големи злоупотреби и несправедливости, които създадоха ново широко негодувание в страната. Борбата против радослависткото правителство продължи през есента и зимата на 1900 год. Това принуди Фердинанд да извърши, пак по непарламентарен път, правителствена промяна. Правителството на Т. Иванчев мина в оставка и през февруари 1901 год. беше образувано ново правителство от демократи (каравелисти) и прогресивни либерали (цанковисти), начело с Петко Каравелов.

Новото правителство отмени закона за натуралния десятък и въведе отново поземления данък. Министрите от правителството на Т. Иванчев бяха дадени под съд за извършените насилия, жестокости и злоупотреби през време на своето управление. С това селяните получиха известно удовлетворение и макар със закъснение, тяхната борба против десятъка завърши с успех.

Селските вълнения и бунтове дадоха тласък на по-нататъшното развитие и укрепване на Българския земеделски съюз и за превръщането му, след значителни вътрешни противоречия и борби, в масова политическа организация предимно на дребните и средните селяни, с борческа демократическа програма и с антибуржоазна насоченост на своята политическа борба.

Преживяното не можеше да се забрави. Както всяко масово народно движение вълненията и бунтовете раздвижиха умовете, развълнуваха чувствата и подтикнаха волите на трудещите се селяни да търсят причините на своите страдания и несгоди и да се борят за подобряване на своето положение. От вълненията и бунтовете и особено от насилията и жестокостите на правителството и поведението на буржоазните партии те извлякоха голямата поука — да не очакват разбиране и помощ от тези, които ги потискат и ограбват, но да се борят за защита на своите интереси. Вълненията и бунтовете позволиха на трудещите се селяни да осъзнаят своята сила и да започнат да се освобождават от редица илюзии за характера на буржоазната държава, за поведението на буржоазните партии като „защитници“ на народните интереси, за ролята на Фердинанд като „надпартиен“ и „справедлив“ монарх, и пр. Освобождаването на трудещите се селяни от тези илюзии беше необходимо условие за разгръщането на селското движение като масово демократично движение, развиващо се в борба против буржоазията и монархизма.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.